

*И. В. Гошковская,
Бишкек шаардык сотунун судьясы*

**ЗЫЯНДЫН ОРДУН ТОЛТУРУУ ЖӨНҮНДӨ
ТАЛАШТАРДЫ КАРООНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

МАЗМУНУ

ЧЕНЕМДИК – УКУКТУК БАЗА	3
МОДУЛДУН МАКСАТТАРЫ	4
КҮТҮЛҮҮЧҮ ЖЫЙЫНТЫКТАР	4
1- . ЗЫЯНДЫН ОРДУН ТОЛТУРУУНУН ЖАЛПЫ ЖОБОЛОРУ	5
1.1. Соттук тартипте зыяндын ордун толтуруунун шарттары	5
1.2. Зыяндын ордун толтуруу жөнүндө иштердин таандуулугу жана сотко караштуулугу	6
1.3. Ишке катышкан жактар	8
1.4. Доонун эскириши	12
1.5. Соттук чыгымдар	13
2-Глава. ДООЛОРДУН КЭЭ БИР ТҮРЛӨРҮН КАРООНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	13
2.1. Жарандын каза болгондугуна байланыштуу залал алган жакка зыяндын ордун толтуруп берүү жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын ЖКсинин 1016-б.)	14
2.2. Сөөк коюуга кеткен чыгымдардын ордун толтуруу жөнүндө доолор	21
2.3. Ден соолукту бузуу менен келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын ЖКсинин 1013-б.)	22
2.4. Зыяндын ордун толтуруу боюнча сот тарабынан мурда аныкталган өлчөмдү өзгөртүү жөнүндө доолор	26
2.5. Жашы жетпегендер тарабынан келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор	28
2.6. Ашыкча кооптуулук булагы менен келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын ЖКсинин 1007-б.)	30
2.7. Батирди суу каптап келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор	33
2.8. Мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдар жана алардын кызмат адамдары менен келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын ЖКсинин 998-б.)	35
2.9. Алгачкы текшерүү, алдын-ала тергөө, прокуратура органдарынын жана соттун мыйзамсыз аракеттери менен келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын ЖКсинин 999-б.)	37
2.10. Моралдык зыяндын акчалай компенсациясын өндүрүү жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын	

ЖКсинин 1027-1028-б.)	. . . . .	39
2.11. Регресстик тартипте зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын ЖКсинин 1009-б.)	. . . . .	42
КОНТРОЛДУК СУРООЛОР	. . . . .	44
ТИРКЕМЕ	. . . . .	46

ЧЕНЕМДИК УКУКТУК БАЗА

1. 1998-жылдын 5-январындагы №1 Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси, 2021-жылдын 15-сентябрындагы №120 редакциясындагы өзгөртүүлөр менен;
2. 2017-жылдын 25-январындагы №14 Кыргыз Республикасынын Жарандык-процессуалдык кодекси, 2022-жылдын 12-июлундагы № 63 редакциясындагы өзгөртүүлөр менен;
3. 2004-жылдын 4-августундагы №106 Кыргыз Республикасынын Эмгек кодекси, 2022-жылдын 6-июнундагы № 41 редакциясындагы өзгөртүүлөр менен;
4. 1997-жылдын 19-декабрындагы №90 Кыргыз Республикасынын “Керектөөчүлөдүн укугун колдоо жөнүндө” мыйзамы, 2022-жылдын 18-январындагы № 4 басылышындагы өзгөртүүлөр менен;
5. 2021-жылдын 27-октябрындагы № 125 Кыргыз Республикасынын "Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө" Мыйзамы, 2022-жылдын 6-июнундагы № 41 мыйзамдарынын редакциясында;
6. 2018-жылдын 10-августундагы № 90 Кыргыз Республикасынын Салыктык эмес кирешелер жөнүндө кодекси, 2022-жылдын 14-апрелиндеги № 26 КР мыйзамдарынын редакциясында;
7. 2016-жылдын 30-июнундагы № 93 “Эмгек милдеттерин аткарууда кызматкерге иш берүүчүнүн күнөөсү боюнча келтирилген залалдан, кесиптик оорудан же болбосо ден соолугунун башка бузулуусунан келип чыккан зыяндын ордун толтуруунун суммасын керектөө товарларына жана кызмат көрсөтүүлөргө баалардын жогорулаганын эске алуу менен индексациялоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамы, 2019-жылдын 8-июлундагы № 83 редакциясындагы өзгөртүүлөр менен;
8. 2006-жылдын 30-ноябрындагы № 14 Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Пленумунун “Өмүргө жана ден соолукка келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө мыйзамдарды колдонуунун соттук практикасынын айрым маселелери жөнүндө” токтому;
9. 2004-жылдын 4-ноябрындагы № 11 Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Пленумунун "Моралдык зыяндын ордун толтуруу жөнүндө мыйзамдарды колдонуунун соттук практикасынын айрым маселелери жөнүндө" токтому;

10. Кесиптик ооруларды иликтөө жана эсепке алуу жөнүндө жобо (КР Өкмөтүнүн 2011-жылдын 16-майындагы № 225 токтому менен бекитилген);
11. Кесиптик оорулардын тизмеси (КР Өкмөтүнүн 1995-жылдын 14-июлундагы № 285 токтому менен бекитилген);
12. Өндүрүштөгү кырсыктарды иликтөө жана эсепке алуу жөнүндө жобо (КР Өкмөтүнүн 2001-жылдын 27 –февралындагы № 64 токтому менен бекитилген, 2020-жылдын 5-июнундагы № 304 редакциясындагы өзгөртүүлөр менен);
13. Эмгек милдеттерин аткарууда кызматкерге иш берүүчүнүн күнөөсү боюнча келтирилген залалдан, кесиптик оорудан же болбосо ден соолугунун башка бузулуусунан келип чыккан зыяндын ордун толтуруунун суммасын керектөө товарларына жана кызмат көрсөтүүлөргө баалардын жогорулаганын эске алуу менен индексациялоо ТАРТИБИ (КР Өкмөтүнүн 201-жылдын 9-февралындагы № 90 токтому менен бекитилген);
14. Жылуулук энергиясын колдонуу эрежелери (2012-жылдын 14-мартындагы №172 КРнын Өкмөтүнүн токтому менен бекитилген);
15. Бишкек шаарында суу түтүктөрүн жана канализацияны колдонуу эрежелери. 2005-жылдын 8-декабрындагы №142 Бишкек шаардык Кеңешинин депутаттарынын токтомуна тиркеме. Бишкек шаардык Кеңешинин 2009-жылдын 2-декабрындагы №104 басылышында.

МОДУЛДУН МАКСАТТАРЫ

Бул модулдун аягында катышуучулар зыяндын ордун толтурууну жөнгө салган мыйзамдардан туура багыт алууну, зыян келтиргендиктен жоопкерчиликке тартуунун шарттарын аныктоону, кээ бир категориядагы иштер боюнча далилдердин тобунун жана иликтөөнүн предметинин өзгөчөлүктөрүн эске алууну билип алыштары үчүн иштеп чыгарылган.

Модул аяктаганда анын катышуучулары төмөндөгүлөрдү биле алат:

- зыяндын ордун толтуруунун негиздерин;
- ишке катышууга тартылуучу жактардын тобун аныктоону;
- мындай талаштардын ар кандай категориялары боюнча колдонулуучу мыйзамдардын ченемдерин айырмалай алууну;
- талаштардын кээ бир категориялары боюнча жагдайлардын тобун аныктоону жана иликтөөнү;
- далилдерди баалаганды;
- соттук чечимдин корутунду бөлүгүн сабаттуу жазууну билүү, кээ бир категориялар боюнча соттук чечимдин корутунду бөлүгүнө талаптарды билиши керек.
- ишке катышууга тийиш болгон бардык адамдардын чөйрөсүн аныктоо;
- зыян келтирген адамдын күнөөсүнүн бар же жок экендигин белгилөө;
- келтирилген далилдерди изилдөө;
- керектүү далилдерди талап кылуу;
- тараптын далилдерин жана жүйөлөрүн жалпылоо, талап кылынган доо боюнча корутунду чыгаруу;
- келтирилген зыяндын көлөмүн изилдөө;
- кайтарууга келтирилген зыяндын суммасын эсептөө;
- соттун тыянагын өкүмдө баяндоо;
- талаш-тартыштардын айрым категорияларына карата талаптарды эске алуу менен, соттун чечиминин оперативдүү бөлүгүн түзүүгө.

1- Глава. ЗЫЯНДЫН ОРДУН ТОЛТУРУУНУН ЖАЛПЫ ЖОБОЛОРУ

1.1. Соттук тартипте зыяндын ордун толтуруунун шарттары

Зыян келтиргенден чыккан милдеттенмелер (деликттүү милдеттенме) — деликтин болгон курамында, зыян келтирилген фактыдан жана мыйзамга ылайык пайда болгон келишимден тышкары милдеттенмелердин түрү. Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 993-б. ылайык жарандын керт башына же мүлкүнө келтирилген зыяндын орду, ошондой эле юридикалык жакка келтирилген зыяндын орду ал зыянды келтирген жак тарабынан толук көлөмүндө толтурулууга тийиш.

Эгерде зыян келтирген жак, ал зыян анын күнөөсү боюнча келтирилбегендигин далилдесе, анда зыяндын ордун толтуруудан бошотулат.

Бул ченемде зыян келтирүүдөгү жоопкерчиликтин жалпы негизи берилген – **деликттин курамы** (жорук):

- зыян болсо;
- зыян келтирген жактын мыйзамсыз жүрүм-туруму;
- алардын ортосундагы себептик байланыш;
- зыян келтирген жактын күнөөсү.

Укукка ылайык аракеттер менен келтирилген зыяндын орду мыйзамда каралган учурларды кошпогондо, толтурулууга жатпайт. (ЖКсинин 993-б. 3-п.). Мисалы, мындай учур Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 996-б. көрсөтүлгөн (өтө зарылчылык).

Көрсөтүлгөн категориядагы иштерди кароодо, зыяндын ордун толтуруу боюнча айкын мамилелерди жөнгө салуучу материалдык укуктун ченемдерин айырмалай билиш керек:

- эгерде талап өмүрүнө же ден соолугуна келтирилген зыяндан пайда болгон келишимден тышкары милдеттенмелерге негизделсе, **Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 51-главасы** (зыян келтирүүнүн натыйжасындагы милдеттенмелер) камтыган материалдык укук ченемдерин колдонуу керек, эгерде атайын мыйзам же келишим менен жоопкерчиликтин кыйла жогорку өлчөмү каралбаса;
- эгерде эмгек милдеттерин аткарууда мертинген, кесиптик ооруга чалдыккан, болбосо ден - соолугуна башка зыян келтирилген болсо, анда материалдык укуктун ченемдерин - Кыргыз Республикасынын

Жарандык кодексинин зыяндын ордун толтуруу жөнүндө жалпы жоболорун жана Кыргыз Республикасынын 2004-жылдын 17-августундагы №148-мыйзамы менен ратификацияланган Эл аралык Эмгек Уюмунун (ЭЭУ) “Өндүрүштөгү эмгекчилердин кайгылуу кырсыктан зыяндын ордун толтуруп берүү жөнүндөгү” 1925-жылдын 19-майындагы Конвенциясынын жоболорун эске алуу менен **Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 18-главасынын** ченемдерин жетекчиликке алуу керек;

- эгерде кызматкерге эмгек милдеттерин аткарып жатканда, ден - соолугуна зыян келтирилсе жана ал менен иш берүүчүнүн ортосунда эмгек мамилелерин иш жүзүндө жөнгө салган жарандык укуктук мүнөздөгү келишими сот тарабынан аныкталса, анда мындай мамилелерге эмгекти коргоо жана ден - соолукка зыяндын ордун толтуруу жөнүндө **эмгек мыйзамдарынын** жоболору колдонулат.

- Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексине ылайык, кылмыш ишин кароодо жабырлануучу шектүү, айыпталуучу, соттолгон адамдан кылмыш же жосунсуз жоруктар менен келтирилген мүлктүк зыяндын жана (же) моралдык зыяндын ордун толтуруп алууга укуктуу (41-берене). Жазык-процесстик кодексинин 4-бөлүгү). Өкүмдү чечүүдө сот материалдык зыяндын жана моралдык зыяндын ордун толтуруу маселелерин чечиши керек (Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 336-беренесинин 1-бөлүгү).

Бул учурда кылмыш-жаза мыйзамдарынын жана Жазык-процесстик кодексинин ченемдери колдонулат.

1.2. Зыяндын ордун толтуруу жөнүндө иштердин таандуулугу жана сотко караштуулугу

Таандуулук.

Зыян келтирилгендиктеги милдеттенмелерден пайда болгон талаштар **райондук** соттор тарабынан каралат.

Эгерде төмөндөгү талаштар боюнча:

- териштирүүдөн, кайгылуу кырсык жөнүндө же кесиптик оору жөнүндө акт түзүүдөн, аны бекитүүдөн иш берүүчү баш тартуу жөнүндө;
- өндүрүштөгү кайгылуу кырсыкты териштирүү актысынын мазмунун талашуу жөнүндө;
- профсоюздук эмгектик техникалык инспектордун корутундусун талашуу жөнүндө;

- Медико-социалдык эксперттик комиссиянын корутундусун талашуу жөнүндө (МСЭК);

Эгерде, чыгарылган Кыргыз Республикасынын эмгек, жумуштуулук жана миграция Министрлигинин жазма буйругу талашылса, анда талаштын предмети болуп мамлекеттик органдын актысы эсептелинет. Мындай иштер Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 26-б. ылайык райондор аралык соттору тарабынан каралат.

Сотко караштуулук.

Зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор үчүн алтернативдүү аймактык сотко караштуулук мүнөздүү.

Зыянды келтиргенине байланыштуу, милдеттенмелерге караштуу доогердин тандоосу боюнча сотко караштуулук төмөндөгү учурларда Кыргыз Республикасынын ЖПКсинин 29-беренесинде (белгиленген) аныкталган:

- жашаган жери, турган жери белгисиз болгон же Кыргыз Республикасында жашаган жери жок болгон жоопкерге карата доолор Кыргыз Республикасындагы анын мүлкүнүн жайгашкан жери боюнча же акыркы белгилүү болгон жашаган жери, же жүргөн жери боюнча коюлушу мүмкүн;
- юридикалык жактын филиалынын же өкүлчүлүгүнүн иш-аракетинен келип чыккан доо, доогер тарабынан филиалдын же өкүлчүлүктүн жайгашкан жери боюнча да коюлушу мүмкүн;
- мертинүү же ден - соолугун башкача түрдө бузуу, ошондой эле баккан адамынын өлүмү менен келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндөгү доо, доогер тарабынан жашаган жери боюнча жана зыяндын келтирилген жери боюнча да коюлушу мүмкүн.

Эгерде зыян кылмыш менен келтирилсе, жазык ишин териштирүүдөн, жана дагы жарандык доо жазык процессинде чечилбесе же берилбесе да, жарандык доо сотко караштуулуктун жалпы эрежелери боюнча берилиши мүмкүн.

- Эмгекке, пенсияга жана турак жайга болгон укуктарды калыбына келтирүү, мүлктү кайтарып берүү же анын жаранга мыйзамсыз соттолуу, мыйзамсыз куугунтуктоо, камакты алдын алуу чарасы катары мыйзамсыз пайдалануу, сыртка чыкпоо, мыйзамсыз камакка алуу түрүндөгү административдик жаза чарасы, доогердин жашаган жери боюнча да берилиши мүмкүн (Жарандык процесстик кодексинин 31-беренеси).

1.3. Ишке катышкан жактар

Доогерлер.

Зыяндын ордун толтуруу жөнүндө иштер боюнча **доогерлер** деп мүлкүнө же инсанына зыян келтирилген жактар эсептелинет.

Аларга төмөндөгүлөр кирет:

- *Жарандар жана юридикалык жактар* – зыян келтирилген менчик ээлери, мыйзамга же келишимге ылайык мүлккө ээлик кылган титулдуу ээлери;
- Багар-көрөрүнүн каза болгонуна байланыштуу зыяндын ордун толтуруу талабын берүүгө ыйгарым укуктуу - *жарандар*. Бул жактардын тобу
- Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1016-б. ылайык жабырлануучунун каза болгон күнүнө карата аныкталат;
- майып болууга же ден соолукка башка залал келтирүү менен байланыштуу кошумча чыгым тарткан же эмгек акысын жоготкон *жактар*;
- жабырлануучунун сөөгүн коюуга кеткен чыгымдарды тарткан *жактар*.

Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1120-б. 2-п. 2-пунктчасына ылайык өмүрүнө жана ден - соолугуна келтирилген залалдын ордун толтуруу укугу мураскорлорго таанылбайт, анткени инсан менен ажырагыс мүнөздү алып жүрөт. Бирок мурас калтыруучунун көзү тирүүсүндө анын ден - соолугуна келтирилген зыяндын ордун толтуруунун алынбай калган **ыйгарылган** суммасын төлөө талабын берүүгө мураскор укуктуу.

Жоопкерлер.

Зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор боюнча **жоопкерлер** деп түздөн –түз зыян келтиргендер жана башка жактар эсептелинет.

Зыянды түздөн-түз келтирген жана жоопкерчиликтин субъектиси (тиешелүү түрдөгү жоопкер) иштердин көрсөтүлгөн категориясы боюнча дал келбей калышы мүмкүн.

Бул мыйзам менен зыян келтирүү боюнча милдетти зыян келтирүүчү болбогон жакка жүктөгөн учурларда болот:

- зыян келтирүүчүлүк милдеттенмелер боюнча субсидиардык жоопкерчиликти алып жүрүүчү жактарга (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 104, 114, 138, 150, 159, 164, 165, 167, 344, 364 – б.б.);
- жабырлануучунун ден - соолугун жана өмүрүн мыйзамда белгиленген тартипте камсыздандырган камсыздандыруучуга (камсыздандыруу келишими менен каралган жоопкерчиликтин же жеке камсыздандыруунун чегинде) (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 925, 926-б.б.);
- 3-жакка - өтө зарылчылыктан улам зыян келтирүүчү анын кызыкчылыгы үчүн аракет кылган (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 996-б.);
- эмгек (кызматтык, кызмат ордунун) милдеттерин аткарып жатып кызматкер менен 3-жактын ден - соолугуна келтирилген зыян үчүн иш берүүчүгө (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 997-б.);
- кызматкер менен өзүнүн эмгек милдеттерин аткарып жатканда тышкы тараптардын (жеке, юридикалык жактардын) күнөөсү менен анын ден - соолугуна зыян келтирүү (Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 226-б.). Бул учурда, түздөн-түз зыян келтирүүчүлөр ишке өз алдынча талаптарды койбогон үчүнчү жактар катары тартылышы керек, анткени түздөн-түз зыян келтирүүчүлөргө карата доо боюнча соттук чечим кийин уюмдун регрессдик доосу үчүн преюдициалдуу мааниге ээ болот;
- мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдардын, алардын кызмат адамдарынын жана тергөө, прокуратура органдарынын жана соттун мыйзамсыз аракеттери (аракетсиздиги) менен жаранга келтирген зыян үчүн жоопкерчиликти алган мамлекетке (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 998, 999-б.б.);
- жашы жетпегендердин жана аракетке жөндөмсүз деп табылган жарандын аракети үчүн жоопкерчиликти алган ата-энелерге, камкорчуларга, көзөмөлчүлөргө, уюмдарга (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1001, 1002, 1003, 1004 – б.б.);
- зыян жин оорусунан же кем акылдыгынан улам өз иш-аракетинин маанисин түшүнбөгөн же өзүн башкара албаган адам тарабынан келтирилсе, зыяндын ордун толтуруу милдети зыян келтирүүчүнүн мындай абалы жөнүндө билген, бирок анын аракетке жөндөмсүздүгүн таануу же ага көзөмөлдүк кылууну орнотуу жөнүндө маселе койбогон ал адам менен бирге жашаган эмгекке жөндөмдүү адамдарга: жубайына, ата-энесине, бойго жеткен балдарына (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1006-б. 3-п.);

- өтө коркунучтун булагынын ээлерине – юридикалык жактарга жана жаранга (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1007 – б.).
- зыян үчүн жоопкерчиликти деп табылган кайра уюшулган юридикалык жактын укук улантуучусуна (КР ЖКсинин 1021-б., КР ЭКсинин 255-б.):
  - эгерде юридикалык жакты кайра уюштурууда бир нече юридикалык жак пайда болсо жана бөлүүчү теңдемде жабырлануучуга ордун толтурууну төлөөгө ар бир милдеттүү жак көрсөтүлсө, өндүрүү бул жактан өзүнчө үлүштүк тартипте жүргүзүлөт;
  - бөлүүчү теңдемде мындай маалымат жок учурда, жаңы пайда болгон юридикалык жактар кайра уюшулган юридикалык жактын милдеттенмелери боюнча чогуу жоопкерчиликти тартышат (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 95-б. 3-п.). Сот кайра уюшулган юридикалык жактын теңдемге алынган мүлкүнө (анын активдерине жана пассивдерине) тең үлүштүк жоопкерчиликти аныктоого укуктуу;
  - мамлекеттик ишканаларды менчиктештирүү, акционерлөө, ар түрдөгү шериктиктерди түзүү, юридикалык жакты кайра уюштуруунун бир түрү, кайра түзүү таризи болуп саналат. Бул учурларда жабырлануучуга зыянын ордун толтуруу милдети жаңы түзүлгөн ишканага жүктөлөт, өткөрүү актысына ылайык укуктары жана милдеттери өтүп кеткенин эсепке алуу менен анын уюштуруучу таризине жана менчик таризинин алмашканына карабай (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 93-б. 5-п.).
- эгерде юридикалык жак жоюлуп жатса, ден - соолукка келтирилген зыянын ордун толтуруу боюнча төлөмдөр аларды жабырлануучуга төлөп берүү үчүн капиталдаштырылышы керек. Жоюлуп жаткан юридикалык жактын мүлкү жок же жетишээрлик эмес болгондуктан төлөмдөрдүн капиталдаштырылуусу мүмкүн болбой калса, жабырлануучуга ыйгарылган суммалар мамлекеттик социалдык камсыздандыруу органы тарабынан төлөнөт. Аларга Кыргыз Республикасынын Социалдык фонду, анын аймактык органдары кирет. (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1021-б.).
- зыян келтирүүчүнүн каза болгон адамынын мураскорлоруна алар кабыл алган мурасталган мүлктүн чегинде (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1165-б.).

Керектөөчүнүн өмүрүнө жана ден - соолугуна келтирилген зыянын ордун толтуруу жөнүндө иштер боюнча Кыргыз Республикасынын **Жарандык** кодексинин 1023, 1024-б.б., **“Керектөөчүлөрдүн укуктарын коргоо**

жөнүндө” Мыйзамынын 13-б. ылайык зыян келтиргендиги үчүн жоопкерчиликтүү субъект деп:

- товардын кемчилиги үчүн – сатуучу же товарды даярдоочу (жабырлануучунун тандоосу боюнча);
- жумуштун, кызмат көрсөтүүнүн кемчилиги үчүн, жумушту же кызмат көрсөткөн жак (аткаруучу);
- товар (жумуш, кызмат көрсөтүү) жөнүндө толук же ишенимдүү маалыматтарды бербей коюу боюнча товарды даярдоочу, сатуучу, жумушту же кызмат көрсөткөн жак *болуп саналат*.

Көрсөтүлгөн эреже товарды ишмердик иш үчүн колдонууга эмес, керектөөчүлүк максатта алган (жумушту аткарган, кызмат көрсөткөн) учурларда гана колдонулат.

Зыянын ордун толтуруу жөнүндө иштер боюнча доонун предметине карата ***өз алдынча талап койгон үчүнчү жактардын катышуусу*** бир нече учурларда мүмкүн, ***мисалы:***

- мүлктүк камсыздандыруу боюнча камсыздандыруунун ордун толтурууну жабырлануучуга төлөп койгон камсыздоо уюмдары (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 389-б.);
- жабырлануучу каза болуп калганда ишке өз алдынча талап койгон үчүнчү жактардын кириши жана бир канча жактар зыянын ордун толтуруу талабын койгонго өздөрүн укуктуубуз деп эсептешет.

Бир нече соттолуучу катышышы керек болгон жагдайлардын мисалдары:

"Манас" аэропортуна Боинг учагы учуу учурунда кулап, натыйжада жүргүнчүлөр ар кандай деңгээлдеги денесинен жаракат алышкан. Жабырлануучулар ден-соолукка келтирилген зыянын ордун толтуруу, дарыланууга кеткен чыгымдарды өндүрүү боюнча доо арыздарын беришкен. Бул иш боюнча айыпталуучулар (кошо айыпталуучулар, үчүнчү жактар) төмөнкүлөр болушу мүмкүн:

- жүргүнчүлөрдүн өмүрүн жана ден-соолугун камсыздандырган камсыздандыруу компаниясы;

- аба кемесинин ээси;

- аба кемесинин ээси - Итек Эйр (аба кемесинин ээси эмес, ижара келишиминин негизинде аба кемесине ээлик кылат);

- жол кыймылынын коопсуздугун жана аба кемесин эксплуатациялоонун эрежелерин бузгандыгы үчүн соттолгон экипаждын үч мүчөсү, соттун өкүмү бар;

- экипаж мүчөлөрүнүн жумуш берүүчүсү, алардын кызматкерлери келтирген зыян үчүн жооптуу адам катары;

- эгер экипажы бар аба кемесин ижарага алуу болгон болсо, анда ижарага берүүчү (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 579-беренеси).

Башка мисал:

Мамлекеттик реестрдин кызматкери Эрматов мырзага кыймылсыз мүлккө менчик укугу жана чектөөлөрдүн жоктугу жөнүндө мыйзамсыз маалым кат берген. Маалым каттын негизинде, Банк Эрматовго маалым катта көрсөтүлгөн мүлктү күрөөгө коюп насыя берген. Чындыгында Эрматовдун кыймылсыз мүлкү жок. Насыя кайтарылган жок. Мамкаттоонун кызматкерине кылмыш иши козголуп, соттун өкүмү чыгарылды. Банк кылмыш иши боюнча жабырлануучу болуп саналат.

Банк сотко зыяндын ордун толтуруу өтүнүчү менен кайрылган.

Иште соттолуучулар болушу мүмкүн:

- Мамкаттоо - “Кыймылсыз мүлккө укуктарды мамлекеттик каттоо жөнүндө” Мыйзамга ылайык, кепилдик фондунун эсебинен, 33-бер.
- Мамкаттоо өзүнүн кызматкеринин аракеттерине карата;
- зыян келтирген күнөөлүү адам катары соттолгон кызматкер;
- насыя алган адам (Эрматов) текке кеткен насыяны өзү төлөп бериши керек.

1.4. Доонун эскириши

Жабырлануучунун мүлкүнө келтирилген залалды өндүрүү жөнүндө талапка доонун эскиришинин **3 жылдык** жалпы мөөнөтү колдонулат (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 211-б.).

Жарандын өмүрүнө жана ден - соолугуна келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө талаптарга Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 221-б. ылайык доонун эскириши колдонулбайт.

Бирок мындай зыяндын ордун толтурууга укуктун пайда болгон мезгили өтүп кеткенде берилген талап сот тарабынан доо коюлганга чейинки үч жылдан ашык эмес, өтүп кеткен убакыт боюнча канааттандырылат.

Ушундай эле убакыт аралыгы боюнча, жабырлануучу же алуучулардын күнөөсү боюнча зыяндын ордун толтурууга укуктуу жактар менен өз убагында албай калган, бирок белгиленген зыяндын ордун толтуруунун суммасын төлөө жөнүндө талапты сот канааттандырууга укуктуу.

Зыян үчүн жооптуу - төлөөчүнүн күнөөсү боюнча өз убагында алынбай калган зыяндын ордун толтуруу суммасы сот тарабынан мөөнөттөрдү чектөөсүз өтүп кеткен убакыт үчүн өндүрүлөт (анын ичинде бересенин

суммасы, индексация, туум ж.б.).

Керектөөчүнүн өмүрүнө жана ден – соолугуна келтирилген зыян ордун толтурууга жатат, эгерде зыян белгиленген товардын (жумуштун) жарактуулук же кызмат мөөнөтүнүн ичинде келтирилсе, ал эми жарактуулуктун мөөнөтү белгиленбесе – **товарды** (жумушту, кызмат көрсөтүү) **чыгарган күндөн баштап 10 жылдын ичинде**. Бул мөөнөт сот тарабынан Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1025-б. 2-п. көрсөтүлгөн учурларда узартылышы мүмкүн.

1.5. Соттук чыгымдар

Кыргыз Республикасынын “Мамлекеттик (мыйзам) алым жөнүндө” Мыйзамында ишке катышкан жактарды мамлекеттик алымдан бошотуу учурлары көрсөтүлгөн. Бул категорияга карата бул төмөндөгү учурлар:

Мамлекеттик алымдан бошотулушат:

- **доогерлер** - майып болуу же ден - соолугуна башка жаракат алуу боюнча келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө, ошондой эле багуучусунун өлүмүнө байланыштуу доолор боюнча;
- **Кыргыз Республикасынын Социалдык фонду жана анын органдары** - жабырлануучуга же анын үй-бүлө мүчөлөрүнө төлөнгөн жөлөкпулдар менен бааракынын суммасына зыян келтирүүчүдөн аны өндүрүү жөнүндө регрессивдүү доо боюнча;
- **доогерлер** - кылмыш тарабынан келтирилген материалдык зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор боюнча;
- **тараптар** - мыйзамсыз камоо, кылмыш жоопкерчилигине мыйзамсыз тартуу, алдын алуу чарасы катарында камакка алууну мыйзамсыз колдонуу же болбосо камакка алуу же түзөтүү иштери түрүндө мыйзамсыз администрациялык жаза берүү аркылуу жаранга келтирилген зыяндын ордун толтуртууга байланыштуу талаш-тартыштар жана регрессивдүү доолор боюнча;
- **доогерлер** - керектөөчүлөрдүн укуктарын коргоого байланыштуу доолор боюнча;
- доогер катары чыгуучу **мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары** - кызматтык милдеттерин аткарууда зыян келтирген жактарга карата регрессивдүү доолор боюнча. (КРнын салыктык эмес кирешелер жөнүндө кодекси 141-берене).

Мамлекеттик алымды төлөө боюнча чыгымдардын ордун толтуруу КР ЖПКсинин 9-б. “Соттук чыгымдар”.

2 - Глава (II). ДООЛОРДУН КЭЭ БИР ТҮРЛӨРҮН КАРООНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Ар бир зыяндын ордун толтуруу ишинде судья төмөнкүлөрдү текшерүүгө тийиш:

Доогер	- зыяндын болушу - жабырлануучу каза болгон учурда - доогердин зыяндын ордун толтуруу укугу
Жоопкер	- келтирилген зыяндын ордун толтуруу үчүн ким жооп берет - сот жообуна тартылышы мүмкүн болгон соттолуучулар, үчүнчү жактар
Күнө	- эмне менен түзүлгөн
Зыяндын көлөмү	- келтирилген зыяндын суммасы - Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 304-беренесинин эрежелери

Сот тарабынан зыяндын ордун толтурууга тийиш болгон суммаларды аныктоодо сарамжалдуулуктун жана үнөмдүүлүктүн эрежелери төмөнкү эрежелерде келтирилген:

- Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 15-беренеси (2017-жыл): Эгерде мыйзамдарда же тараптардын макулдашуусунда тиешелүү маселелерди чечүү үчүн соттон чыгып кетүү каралса, сот бул маселелерди акыйкаттык жана негиздүүлүк критерийинин негизинде чечүүгө милдеттүү.
- Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 304-беренеси. Милдеттенмелерди үнөмдүү түрдө аткаруу. Аткарууга көмөк көрсөтүү: милдеттенменин ар бир тарабы өз милдеттерин үнөмдүү аткарып, экинчи тарапка өз милдеттенмелерин аткарууда жардам бериши керек.

2.1. Жарандын каза болгондугуна байланыштуу залал алган жакка зыяндын ордун толтуруп берүү жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодесинин 1016-б.)

Аныкталууга жатүүчү жагдайлар:

1) түзүлгөн укук мамилелерин кандай укук ченемдери жөнгө салат – жарандыкпы же эмгек укуктарыбы;

Эгерде жарандын өлүмү эмгек милдеттерин аткарып жатканда болсо, анда зыяндын ордун толтуруу эмгек мыйзамдары боюнча жүргүзүлөт; башка учурларда, өмүргө зыян келтирүү – жалпы жарандык тартипте жүргүзүлөт.

2). Доогер зыяндын ордун толтурууга укуктуу жактардын тобуна киреби (Кыргыз Республикасынын ЖКсинин 1016-б.);

Жаран каза болгондон кийин зыяндын ордун толтурууга төмөндөгүлөр укуктуу:

- каза болгон адамдын багуусунда болгон же ал каза болгон күнгө карата анын багуусунда болууга укугу бар эмгекке жарамсыз адамдар;
- адам каза болгондон кийин төрөлүп, каза болгон адамдын баласы;
- иштебеген жана каза болгон адамдын **14 жашка толо элек** же көрсөтүлгөн жашка (толсун) толсо да , бирок медициналык органдарынын корутундусу боюнча ден - соолугунун абалы боюнча башкалардын багуусуна муктаж болгон балдарын, неберелерин, инилерин, карындаштарын багып жаткан, эмгекке жарамдуулугуна карабастан ата-энелеринин, жубайлардын (экөөнүн бирөө) же үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнүн бири;
- каза болгон адамдын багуусунда болгон жана ал каза болгондон кийин 5 жылдын ичинде эмгекке жарамсыз болуп калган адам;
- иштебеген жана каза болгон адамдын балдарын, неберелерин, ага-инилерин жана эже-синдилерин багып жаткан жана багуу мезгилинде эмгекке жарамсыз болуп калган ата-энесинин, жубайлардын (экөөнүн бирөө) же үй-бүлөнүн башка мүчөсү ушул адамдарды багуусу аяктагандан кийин зыяндын ордун толтурууга укугун сактайт.

Зыяндын орду төмөндөгүлөргө толтурулат:

- жашы жетпегендерге - 18 жашка чыкканга чейинкилерге;
- 18 жаштагы окуучуларга - күндүзгү окуу уюмдарындагы окууну окуп бүткөнгө чейин, бирок 23 жаштан улуу эмес адам;
- 55 жаштан жогорку аялдарга жана 60 жаштан жогорку эркектерге өмүр бою;

- Майыптарга – майыптык мөөнөткө;
- каза болгон адамдын **14 жашка толо элек** же ден соолугунун абалы өзгөргөн балдарын, неберелерин, инилерин, карындаштарын багып жаткан ата-энелеринин бирине, жубайына же үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнүн бирине.

3). Кызыкчылыктары соттук чечим менен козголо турган 3-жактар барбы. Аларга багар-көрөрүн жоготкон боюнча зыяндын ордун толтурууга укуктуу каза болгон жабырлануучунун үй-бүлөсүнүн мүчөлөрү кирет; түздөн-түз зыян келтирүүчү, эгерде зыян келтирүүчү менен тиешелүү жоопкер дал келбей калганда.

4). Багар-көрөрү каза болгондугуна жоопкердин күнөөсү барбы, ал толук же аралашпы.

Чогуу зыян келтирген жактар жабырлануучунун алдында **чогуу** жооп беришет. Жабырлануучунун арызы боюнча жана анын кызыкчылыгында сот чогуу зыян келтирген жактарга **үлүштүк** жоопкерчиликти коюуга укуктуу (КР ЖКсинин 1008-б.).

Жабырлануучунун күнөөсүнүн деңгээлин эсепке алуудагы аралаш жоопкерчилик сот тарабынан багар-көрөрүнүн каза болгондугуна байланыштуу жана сөөктү коюудагы чыгымдардын ордун толтуруу үчүн кошумча чыгымдардын ордун толтурууда **колдонулбайт**.

5). Зыяндын ордун толтурууну четтеткен жагдайлар барбы. Багар-көрөрү каза болгондуктан же жабырлануучунун ден соолугуна келтирилген зыяндын орду **толтурулбайт**:

- коргонуу зарылчылыгынын абалында жана бул жагдайлар жазык ишинин сот өндүрүшүнүн тартибинде аныкталган (КР ЖКсинин 995-ст.);
- жеңилгис күчтүн кесепетинде (КР ЖКсинин 1007-б. 1-п.);
- жабырлануучунун кыңыр оюнун кесепетинде (КР ЖКсинин 1007-б. 1-п, 1011-б. ГККР).

Эгерде зыян келтирүүчү жоопкерчилиги жабырлануучунун пайдасына ыктыярдуу же милдеттүү камсыздандыруу тартибинде камсыздандырылса, багар-көрөрүнүн ден - соолугуна же каза болгондугунан келтирилген зыяндын иш жүзүндөгү өлчөмү менен камсыздандыруу суммасынын ортосундагы айырма түрүндө зыяндын ордун толтурууга жатат. (КР ЖКсинин 1000-б.).

Жабырлануучунун орой этиятсыздыгынын кесепетинен ден-соолукка жана өмүргө зыян келтирилсе, зыяндын ордун толтуруудан баш тартууга жол

берилбейт. (КР ЖКсинин 1011-б. 3-п., КР ЭКсинин 230-б.).

Эгерде жабырлануучунун орой этиятсыздыгы зыянын пайда болушуна же көбөйүшүнө өбөлгө түзсө, сот тарабынан жабырлануучунун жоготкон кирешесинин ордун толтуруунун өлчөмү милдеттүү түрдө азайтылат (КР ЖКсинин 1011-б. 2-п., КР ЭКсинин 230-б.). Зыянын ордун толтуруунун өлчөмү жабырлануучунун сот тарабынан аныкталган күнөөсүнүн деңгээлине карата азайтылат.

Мындай иштерди кароо үчүн зарыл документтер.

- Багар-көрөрүнүн каза болгонуна күнөөлү жакты жоопкер катары көрсөтүп, багар-көрөрү каза болгонуна байланыштуу зыянын ордун толтуруу жөнүндө доо арыз, ага тиркелген жоопкердин күнөөсү жөнүндө соттук өкүмдүн, тергөө, соттук органдарынын токтомдорунун көчүрмөлөрү;
- жабырлануучунун каза болгондугу жөнүндө күбөлүк;
- кайгылуу кырсыктын алдындагы **12 календарлык айлар боюнча** жабырлануучунун эмгек акысы жөнүндө маалымдама. Эгерде жабырлануучу **12 айдан аз** иштесе – иш жүзүндө иштеген убактысы боюнча орточо айлык эмгек акысы жөнүндө маалымдама. Эгерде жабырлануучу зыян келтирилген учурда иштебесе, анын калоосу боюнча жумуштан бошотулганга чейинки эмгек акысы эске алынат, же бул аймактагы анын квалификациясындагы кызматкердин күндөлүк сыйакысынын өлчөмү эске алынат, бирок эсептик көрсөткүчтүн **5 эселик өлчөмүнөн** кем эмес;
- адамдын каза болгонуна чейин чогуу жашаган адамдардын курамы жөнүндө маалымдама жана башка документтер;
- багар-көрөрүн жоготкондугу боюнча зыянын ордун толтурууга доогердин укугу бар жөнүндө далилдер (эмгекке жарамсыздыгын, багууда турганын тастыктоочу документтер, анын каза болгонунан кийин төрөлгөн баланын туулгандыгы тууралуу күбөлүк, каза болгон адамдын **14 жашка жетпеген** балдарын, неберелерин, инилерин, карындаштарын (сиңдилерин) багуу менен алек болгон, каза болгон адамдын иштебеген жубайы, ата-энеси же үй-бүлөсүнүн башка мүчөсү жөнүндө документ, же 14 жашка жеткен, бирок медициналык корутунду боюнча ден - соолугуна байланыштуу башкалардын багуусуна муктаж болгон адам жөнүндө документ, балдарынын, неберелеринин, инилеринин туулгандыгы тууралуу күбөлүктөр, медициналык органдарынын корутундусу);
- зыянын ордун божомолдуу толтуруунун индексациясы менен эсеп.

Соттук чечимдин корутунду бөлүгүнүн мазмуну

- соттун доону канааттандыруу жөнүндө же доону канааттандыруудан

- толугу же жарым-жартылай баш тартуу жөнүндө тыянактар;
- жоопкерден (фамилиясы, аты, атасынын аты) доогердин (фамилиясы, аты, атасынын аты) пайдасына өндүрүлүп жаткан зыяндын ордун толтуруунун ай сайын төлөнүүчү суммасы, анын индексациясы менен көрсөтүлөт;
  - мезгил аралык төлөмдөрдү өндүрүүнүн так датасынын башталышы, төлөөнүн аяккы мөөнөтү (жыл, ай, число), өмүр бою өндүрүлүүчү учурлардан башка;
  - жан бактыларга төлөмдөрдү өндүрүүдө чечимдин корутунду бөлүгүндө ар бир жан бактыга өндүрүүнүн өлчөмү өзүнчө жана алардын жашын жана укуктук абалын эске алуу менен өндүрүүнүн мөөнөттөрү көрсөтүлөт;
  - карызкорго ден - соолукка зыяндын ордун толтуруунун ыйгарылган суммасын индексациялоо милдетин мыйзамда белгиленген тартипте жүктөө;
  - мамлекеттик бюджетке өндүрүлгөн мамлекеттик алымдын өлчөмү.

Зыяндын ордун толтуруу жөнүндө талапты сот тарабынан канааттандырганда, зыяндын ордун толтурууга укукка ээ болгон күндөн эрте эмес, жабырлануучунун каза болгон күнүнөн баштап багар-көрөрүн жоготкондугуна байланыштуу зыяндын ордун толтурууга укугу бар жактарга төлөнүп берилиши керектигин эске алыш керек.

БАГУУЧУСУНАН АЙРЫЛГАНДЫГЫНА БАЙЛАНЫШТУУ ЭСЕП ТӨЛӨМҮН КАНТИП БЕРҮҮГӨ БОЛОТ

1-КАДАМ. Багуучунун кирешесинин көлөмүн аныктайбыз

Негизги эрежелер:

- Жабырлануучунун орточо айлык акысы жана кирешеси эсептөө үчүн эмгек жана жарандык-укуктук келишимдер боюнча, ошондой эле негизги иштеген жеринде жана жарым-жартылай иштеген мезгилинде (бир жолку төлөмдөрдү кошпогондо), бардык түрлөрүн камтыйт.
- Ишкердик ишинен түшкөн кирешенин көлөмү салык органдарынын маалыматтарынын негизинде аныкталат.
- Жабырлануучунун бардык айлык акысынын же кирешелеринин түрлөрү акыркы 12 айда иштеп тапкан айлык акысынын же кирешелеринин жалпы суммасын 12ге бөлүү жолу менен эсептелет.

- Эгерде жабырлануучу көз жумганга чейин анын тапкан айлык акысы же кирешеси туруктуу көбөйүп турган болсо (мисалы, анын айлыгы көбөйтүлгөн же ал жогорку айлык менен жаңы кызматка которулган), орточо айлык кирешени аныктоодо, жабырлануучунун жаңы көбөйтүлгөн айлык акысы же кирешеси гана алынат. (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1014-бер. 5-п.).
- Мындан тышкары, каза болгон адамдын багуусундагы адамдардын үлүшүн аныктаган кирешеси, анын айлык акысы (кирешеси) менен кошо, анын тирүү кезинде алган пенсиялары, өмүр бою багуу жана ушул сыяктуу төлөмдөр дагы камтылат (анткени тиешелүү бөлүктөрдө алар ошол жакта болушкан деп болжолдонот) ошондой эле алардын багуусундагы адамдарды багууга жумшалган) (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1017-беренесинин 1-пункту).

2-КАДАМ. Биз маркумга көз каранды адамдардын жалпы чөйрөсүн түзөбүз.

"Көз каранды адамдардын чөйрөсү" жана "үй-бүлө курамы" ар башка түшүнүктөр.

Мыйзамдарда үй-бүлөлүк критерийлер жок. Эреже боюнча, үй-бүлө жалпы үй чарбасын жетектеген, чогуу жашаган адамдардан турат. Үй-бүлөлүк мамилелердин бар экендигин сот гана аныктай алат, эгерде кимдир бирөө аларды көрбөсө же талаш-тартыштар болсо.

Бирок бул учурда сот үй-бүлөлүк мамилелердин фактысын эмес, көз каранды болуу фактысын аныктайт.

Мында, Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун Пленумунун 2020-жылдын 29-майындагы №10 "Юридикалык маанидеги фактылар аныкталган учурлардагы сот практикасы жөнүндө" токтомунун 8-пунктунун 6-бөлүгүнө ылайык багуучусунан айрылган учурда келтирилген зыяндын ордун толтурууга байланыштуу болуу фактысын аныктоодо, соттор, мыйзамга ылайык, зыяндын ордун толтуруу укугу үй-бүлөнүн бар экендиги, багуучу менен багуучунун ортосундагы мамиле же анын багуусундагы мезгил менен да байланышпагандыгын эске алышы керек.

Башкача айтканда, үй-бүлөлүк мамилелердин болушу же жоктугу багуучусунан айрылганы үчүн компенсация алуу укугуна таасир этпейт.

Каза болгон адамдын үй-бүлө курамы турак-жай эксплуатациялоочу органдын, паспорт столунун же ҮЭА, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органынын, айыл өкмөтүнүн маалымкаты менен ырасталышы керек.

Эреже боюнча, калыптанган практикага ылайык, багуудагы адамдар жакын чогуу жашаган туугандары (күйөөсү, аялы, муктаж ата-энеси, жашы жете элек балдары).

Компенсация алууга укуктуу талашсыз багуучулар - бул маркумдун жашы жете элек балдары. Алардын көз карандылыгы болжолдонот жана далилдерди талап кылбайт. Бул учурда, каза болгон ата-эне балдары мененби же өзүнчө жашадыбы, алимент төлөдүбү же аларды төлөөдөн жашындыбы айырмасы жок.

Көз каранды адамдар дагы төмөнкүлөр болушу мүмкүн: - бир туугандарына карата бир туугандарга жардамга муктаж жашы жете электер; - чоң ата, чоң энелерине байланыштуу неберелеринин жардамына муктаж жашы жете электер; - жардамга муктаж майыптар.

3-КАДАМ. Каза болгон адамдын багуусундагы адамдардын саны аныкталганда, каза болгон адамдын тапкан кирешеси (кирешеси) бардык багуудагы адамдарга бөлүштүрүлөт:

Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1016-беренеси жана анын 1-пунктуна ылайык, багуучусунан айрылган учурда келтирилген зыяндын ордун толтурууга укугу жоктор, анткени анын көзү тирүү кезинде, иштеп тапкан айлык акысынын (кирешесинин) бир бөлүгү аларга, ошондой эле маркумдун өзүнө жумшалган, анткени ал өзүн-өзү багып келген.

Алынган үлүш буга чейин бир адамга төлөнө турган сумма катары аныкталган.

4-КАДАМ. Андан ары, Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1016-беренесинин 1-пунктунун тизмесине кирген, башкача айтканда, компенсация алууга укуктуу адамдар аныкталат.

Бул адамдардын ар бирине жогоруда эсептелген сумма берилет (багуучунун кирешесинин үлүшү).

Бул материалды түшүнүү үчүн, мисалдарды изилдөө сунушталат.

1-мисал. *Каза болгон багуучунун аялы жана эки баласы болгон: 5 жана 7 жашта, аялы иштебеген, балдарды караган. Каза болгон адамдын орточо эмгек акысы 24000 сом.*

Көрсө, багуудагы үч адам бар экен. Ар бир багуучусунан айрылган адамга компенсациянын өлчөмү 4кө (3 багуудагы адам + 1 баккан адамга) бөлүнгөн 24000 сомду түзөт = 6000 сом.

Ошентип, келтирилген зыяндын ордун толтурууга эки баласы жана жубайы укуктуу, ар бирине 6000 сомдон.

2-мисал. .. *Каза болгон багуучунун карыган ата-энеси жана иштеген аялы болгон. Бул учурда, зыяндын ордун толтурууга эки гана адам укуктуу - маркумдун энеси жана атасы.*

Жаш балдарды карабагандыктан жана иштей алгандыктан, аялы багуудагы адам болгон эмес.

Ага ылайык, эгерде каза болгон адамдын орточо эмгек акысы 30 000 сомду түзсө, анда ар бир ата-энеге тийиштүү компенсациянын суммасы 30 000ге (2 ата-эне + 1 баккан адам) = 10 000 сомго бөлүнгөндө 30 000 сомго барабар болот.

Эгерде каза болгон багуучунун аялы кичинекей баласы болсо, анда буга чейин 4 адам компенсация алмак жана анын көлөмү 6000 сомго барабар болмок: 30 000 сом 5ке бөлүнөт (2 ата-эне + 1 аял + 1 бала + 1 каза болгон багуучу).

1-мисалдын уландысы Эгерде 1-мисалда сүрөттөлгөн кырдаалда, көзү тирүү кезинде, бойго жеткен, бирок жумушу жок жана анын карамагандагы эмгекке жарамдуу кызы бар болсо.

3-мисал. *Каза болгон үй-бүлөнү баккан адамдын, стипендия менен күндүзгү бөлүмдө окуган, 22 жаштагы кызы бар жалгыз бой ата болгон деп коёлу. Андан кийин, атасы каза болгон учурда, анын орточо кирешеси 20000 сом болсо, ал уюмдан айына 10 000 сом өлчөмүндө компенсация алышы керек.*

Төлөм суммаларын кайра эсептөө мисалдары:

1-мисал. *Баккан адамы каза болгон күнү анын уулу 15 жашта, ошондой эле аялы (ал иштеген). 15 миң сомдук баккан адамдын эмгек акысы үй-бүлөнүн 2 мүчөсүнө бөлүнөт. Демек, жашы жете элек уул 7500 сом өлчөмүндө компенсация алат.*

Баккан адамы каза болгондон алты ай өткөндөн кийин, анын жесир аялы кыз төрөп, жумушун таап кеткен. Бул учурда, үй-бүлөнүн ар бир мүчөсүнө таандык, баккан адамдын кирешесинин зыяндын ордун толтурууга укуктуу бөлүгү кайрадан эсептелет. 15 миң сом буга чейин 4кө (уулу, аялы, кызы жана маркумдун өзү) бөлүнүп, 3750 сом ар бирине түшөт. Жана компенсация үчөөнө тең төлөнүп, үчөө үчүн 11250 сомду түзөт.

2-мисал.

Баккан адам каза болгон күнү анын 3 жаштагы кызы жана аны баккан жубайы ага көз каранды болгондуктан, багуучунун 12 миң сом кирешесин үчкө бөлөбүз, бул ар бири үчүн 4000 сомдон үй-бүлө мүчөсү. Ордун толтуруу жубайына жана баласына 8000 сом өлчөмүндө берилет.

Кызы 5 жашка чыкканда, жесир аял жумушка чыгып, апасы баланы карай баштаган. Бул учурда кайрадан эсептөө жүрөт - багуучунун тапкан кирешеси дагы кайнене, башкача айтканда, төрткө (каза болгон, аялы, кайын энеси, кызы), ар бирине 3000 сомдон бөлүнөт. Бирок эми кызы менен кайненесинин ар бири 3000 сомдон, жалпысынан 6000 сомдон компенсация алышат.

Зыяндын ордун толтуруунун белгиленген өлчөмдөрүн кайра эсептөө, ошондой эле каза болгон адамдын эмгек акысынын же кирешесинин ар бир үлүшүн эсептөөдө, каза болгон адамдан колдоо алууга укугу бар адамдар алынбаган учур да эске алынышы керек. Исалы, башка мамлекетте, чет мамлекетте жашаган анын багуусундагы адамдар анын өлүмү жөнүндө билишпестен, компенсация төлөп берүү талабын да коюшкан.

2.2. Сөөк коюуга кеткен чыгымдардын ордун толтуруу жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1022-б.)

Аныкталууга жаткан жагдайлар

- 1). Доогердин сөөк коюуга кеткен чыгымдардын ордун толтуруу жөнүндө доо коюу үчүн негиздери барбы. Сөөк коюуга кеткен чыгымдарды тарткан жак, туугандары гана эле эмес, сөөк коюу боюнча чыгымдарды өзүнө алган башка жарандар да доогер боло алат.
- 2). Жоопкердин кылмыш аракеттеринин натыйжасында жабырлануучу каза болгонбу, т.а. жабырлануучунун каза болгонуна, анын күнөөсүн эмне тастыктайт.
- 3). Кандай чыгымдар кеткен. Сөөктү коюу менен байланышкан чыгымдардын орду гана толтурулабы.

Сөөктү коюунун чыгымдарына төмөндөгүлөр кирет:

- Каза болгон адамдын сөөгүн коюу менен түздөн-түз байланышкан чыгымдар (каза болгон адамдын сөөгүн коюу, кийимди, бут кийимди, табытты, гүлчамбарларды сатып алуу, сөөктү коюуга керек документтерди жол-жоболоо);
- Кыргыз Республикасынын сырткы чегинен каза болгон адамдын Кыргыз Республикасынын аймагындагы жашаган жерине анын сөөгүн алып келүү, жана дагы каза болгон адамдын сөөгүн кое турган жерге анын сөөгүн алып келүү чыгымдары (мындан ары – каза болгон адамдын сөөгүн алып келүү чыгымдары);

- каада-салттык кызмат көрсөткөн уюмдар белгилеген орточо баа боюнча сөөк коюлган жерди абаттоо үчүн (эстелик, постамент, бастырык такта, тумба-постамент, коргон, аларды орното турган жерге алып келүү жана орнотуу) мүрзө үстүндөгү элементтерди сатып алуу жана орнотуу;
- куран окуткан столго чыгымдар (тамаш-аш азыктарын сатып алуу);
- дин ырымдары менен байланышкан жана башка каада-салттык кызмат көрсөтүү.

Сөөк коюунун өзү менен байланышкан гана чыгымдардын орду толтурулат. Башка чыгымдардын орду Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1022-б. ылайык **толтурулбайт**, анткени алар сөөк коюлгандан кийин кетирилген.

4). Чыгымдарды тастыктаган далилдерди баалоо.

Мындай иштерди кароо үчүн зарыл документтер:

- жабырлануучунун каза болгонуна күнөөлү жакты жоопкер катары көрсөтүү менен сөөк коюуга чыгымдардын ордун толтуруу жөнүндө доо арыз;
- жабырлануучунун каза болгондугу жөнүндө күбөлүк;
- доогер чыгымдарды тарткандыгы жөнүндө далилдер;
- төмөндөгүлөрдү тастыктаган документтер: сөөк коюу боюнча анык кызмат көрсөтүүнүн жана керек буюмдарды сатып алуунун наркы жана иш жүзүндө алардын төлөнгөндүгү (кассалык чек, товардык чек, сатып алуу актысы ж.б.), сөөк коюу менен байланышкан жумуштарды аткаруу (күмбөздү казуу, сөөк коюла турган жерди төлөө);
- талап кылынып жаткан сумманын өлчөмүнүн эсеби.

2.3. Ден соолукту бузуу менен келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын ЖКсинин 1013-б.)

Аныкталууга жаткан жагдайлар:

- 1) түзүлгөн укук мамилелери кандай укук ченемдери менен жөнгө салынышы керек – жарандык же эмгек укуктары;
- 2) Доогер зыяндын ордун толтурууга укуктуубу

Ден - соолугуна залал келтирилгендиктен зыяндын ордун толтуруу укугуна, кесиптик эмгек жарамдуулугун толугу же жарым-жартылай

жоготкон, ал жок учурда – жалпы эмгек жарамдуулугун жоготкон, зыян келтиргендин натыйжасында залалга чалдыккан жабырлануучу жак ээ.

Кесиптик, жалпы эмгекке жарамдуулукту жоготуунун денгээлин, ошону менен бирге кошумча жардамдын түрлөрүнө муктаждыкты аныктоону Медициналык социалдык эксперттик комиссия (МСЭК) жүргүзөт, эгерде жабырлануучуга эмгек милдеттерин аткаруу менен байланыштуу зыян келтирилсе, башка учурларда – соттук медициналык экспертиза менен (СМЭ) МСЭК үчүн көрсөтүлгөн эрежелер боюнча. Майыптыктын тобу жана себеби бардык учурда МСЭК менен аныкталат.

Соттук чечим менен кызыкчылыктары козголгон 3-жактар барбы. **3-жактарга** төмөндөгүлөрдү киргизсе болот:

- Эмгек милдеттерин аткарып жатканда кызматкер менен зыян келтиргенде – кызматкер, жабырлануучунун ден - соолугуна келтирилген зыян анын күнөөсү боюнча;
- Жоопкер катары товарды сатуучуну, жумушту, кызмат көрсөтүүнү жасаганды көрсөткөндө жумуштун кемчилигинин кесепетинен ден - соолукка зыяндын ордун толтурууда – аткаруучу, даярдоочу (кийин аларга регрессдик доону берүүгө мүмкүнчүлүк үчүн).

4). Жабырлануучунун ден – соолугун бузууда жоопкердин күнөөсү барбы жана ал толукпу же аралашпы;

Эгерде кызматкерде кесиптик оору пайда болсо, иш берүүчү күнөөлүү деп эсептелет, анын күнөөсү менен келтирилген эмес экендигин далилдебесе.

Тактап айтканда, ден-соолугуна байланыштуу жумуш берүүчүгө доомат коюуда, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 1995-жылдын 14-июлундагы N 285 токтому менен бекитилген Кесиптик оорулардын Тизмеси бар экендигин унутпоо керек.

Мисал.

Жаран А. «Кумтөр Оперейтинг Компани» ЖАКка кесиптик оорудан улам келтирилген зыяндын ордун толтуруу боюнча доо арыз менен кайрылды. Доо арызды канааттандыруу үчүн, ал жумушка орношкондо медициналык текшерүүдөн өтүп, ден-соолугу чың болгонун көрсөттү.

Ишканада бир жыл иштегенден кийин, эмгек шарттарынын оордугуна байланыштуу, ден-соолугуна байланыштуу көйгөйлөр баишталды: тизе жана таман муундары ооруп, ийиш кетти. Катышуучу хирург О. мырза мындан ары суукта жана нымдуулукта жер астындагы шарттарда жарыяланган адистик боюнча иштей албайт деген тыянакка келди.

Андан кийин, доогер улуттук госпиталда дарылануудан өтүп, клиникалык диагноз менен чыгарылды: реактивдүү артрит, Рейно синдрому, курч баскыктагы өнөкөт простатит.

Биринчи инстанциядагы сот доо арызды канааттандырып, келтирилген зыянын ордун толтуруу үчүн доогердин пайдасына суммаларды өндүрүп алган.

Жогору турган соттор доону канааттандырган жок деген бүтүмгө келишти. Сот актыларында, экспертизанын корутундусуна ылайык, иштеген жери, комбинезон, бут кийим, жеке коргонуу каражаттары санитардык-гигиеналык талаптарга жооп берет экен.

О тобундагы оорулар: простатит, реактивдүү артрит, Рейно синдрому бекитилген кесиптик оорулардын тизмесине кирбейт. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен бекитилген. МSEC О тобунун экспертизасынын күбөлүгүндө жалпы оорунун экинчи топтогу майыптыгы белгиленет. О тобунун ден-соолугуна зыян келтирүүдө иш берүүчүнүн күнөөсү жок.

5). Жабырлануучунун ден – соолугунун бузулушуна алып келген жагдайларды тастыктаган далилдер келтирилдиби;

6). Ден – соолуктун зыянынын ордун толтуруунун көлөмү. Жаранды майып кылууда же ден – соолугуна башка залал келтирүүдө **ордун толтурууга төмөндөгүлөр жатат:**

- Жабырлануучу алган же ала турган жоготкон эмгек акысы (кирешеси);
- Ден – соолуктун бузулушу менен байланыштуу кошумча кеткен чыгымдар;
- Дарыланууга чыгымдар, кошумча азыктануу, дарыларды сатып алуу, протездөө, бөлөк адамдын багуусу, санитардык курорттук дарылануу, атайын унаа каражаттарын сатып алуу, башка кесипке даярдануу, эгерде жабырлануучу бул жардамдардын жана багуунун түрлөрүнө муктаждыгы, жана аларды акысыз алууга укугунун жоктугу аныкталса.

Ден – соолукка зыяндын ордун жарым-жартылай толтуруу төмөндөгү шарттар болсо мүмкүн:

- Эгерде жабырлануучунун өзүнүн орой этиятсыздыгы зыяндын пайда болушуна же өсүшүнө жардам берсе, жабырлануучунун жоготкон кирешесинин ордун толтуруунун өлчөмү сот тарабынан милдеттүү түрдө кемитилет (КР ЖПсинин 1011-б. 2-п.). Ордун толтуруунун өлчөмү жабырлануучунун сот тарабынан аныкталган күнөөсүнүн деңгээлине карата кемитилет;
- Эгерде зыянды келтирүүчү ыктыярдуу же милдеттүү түрдөгү камсыздандыруу тартибинде жабырлануучунун пайдасына камсыздандырылса (КР ЖКсинин 1000-б.), анда ордун толтуруунун өлчөмү камсыздандыруунун суммасы менен ден - соолукка келтирилген зыяндын иш жүзүндөгү өлчөмүнүн айырмасына кемитилет.

Мындай иштерди кароо үчүн зарыл документтер.

- зыянды келтирүүдө күнөөлү жакты жоопкер деп жана 3-жакты көрсөтүү менен ден - соолукка залал келтирилгендеги зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доо арыз;
- жоопкердин күнөөсү жөнүндө соттун өкүмүнүн, соттук, тергөө органдарынын токтодорунун көчүрмөсү; Аралаш күнөө бар учурда башка жактардын да күнөөсү жөнүндө окшош далилдер берилиши керек;
- эмгекке жарамдуулугун жоготуунун деңгээлин көрсөтүү менен майыптуулук жөнүндө маалымдама, мындай жокто – жалпы эмгекке жарамдуулук;
- жабырлануучунун туулгандыгы тууралуу күбөлүк, эгерде ал тестиердик жана жашы жетпеген болсо;
- жабырлануучунун стационардык же башка дарыланууда жүргөн убактысын тастыктаган медициналык жазуу документтери; жабырлануучунун милдеттүү дары каражаттарына жана медициналык процедураларга кеткен сарптоолору (медициналык мекемелердин маалымдамасы, чектер, медициналык карталардан көчүрмө бөлүктөр);
- 12 календарлык айлар боюнча жабырлануучунун эмгек акысынын өлчөмү жөнүндө маалымдама. Эгерде жабырлануучу 12 айдан кем иштесе – иш жүзүндө иштеген убактысы үчүн эмгек акысы жөнүндө маалымдама. Эгерде жабырлануучу зыян келтирилген учурда иштебесе, жабырлануучунун каалосу боюнча жумуштан бошотулганга чейинки маалымдама же бул аймактагы анын квалификациясындагы жумушчунун сыйакысынын жок дегенде 5 эселик эсептик көрсөткүчтөн кем эмес жөнөкөй өлчөмү жөнүндө маалымдама.
- Эгерде доогер кошумча чыгымдарды өндүрүүнү талап кылса (кошумча тамак-аш, санаториялык курорттук дарылануу, протездөө), дарылоочу мекеменин жабырлануучунун бөтөн адамдын багуусуна муктаждыгы, кошумча азыктанууга, санаториялык курорттук дарыланууга жана жардамдын башка түрлөрүнө муктаждыгы жөнүндө дарыгерлик корутундусу керек; дарылоочу мекемелердин дарыгерлер дарыга рецепт жазып берүү боюнча маалымдамасы; дарылардын наркы жөнүндө дарыканалардын маалымдамасы; протездик-ортопедикалык ишканалардын эсептери;
- зыяндын ордун божомолдуу толтуруунун эсеби. Мезгил аралык төлөмдөрдү аныктоодо – зыяндын ордун индексациялоо менен толтуруунун эсеби.

Соттук чечимдин корутунду бөлүгүнүн мазмуну.

- доону канааттандыруу же доону канааттандыруудан толугу менен же

- жарым-жартылай баш тартуу жөнүндө соттун жыйынтыгы;
- сумманы акчалай өндүрүү, эгерде талап бир жолку төлөм болсо; жоопкерден (фамилиясы, аты, атасынын аты) доогердин (фамилиясы, аты, атасынын аты) пайдасына өндүрүлүп жаткан зыяндын ордун ай сайын толтуруунун мезгил аралык өндүрүлүүчү суммасы анын индексациясы менен көрсөтүлөт;
  - мезгил аралык өндүрүүнүн баштапкы так датасы жана төлөмдүн аяктоо мөөнөтү (жыл, ай, күнү), өмүр бою өндүрүү учурларынан башка;
  - өндүрүлгөн суммадан мамлекеттик бюджетке өндүрүлгөн мамлекеттик алымдын өлчөмү.

3 жылдан ашык эмес убакытка келечекке төлөмдү бир жолку ыйгаруу (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1020-б.):

- себеп жүйөөлү болсо;
- зыян келтирүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен.
- **Келечектеги убакытка кошумча чыгымдардын ордун толтуруудагы сумманы ыйгаруу төмөндөгү жагдайлар болсо жүргүзүлөт:**
- тиешелүү кызмат көрсөтүүнүн жана мүлктүн наркын алдын ала төлөөнүн зарылчылыгында (жолдомо алганда, жол кирени төлөгөндө, атайын унаа каражаттарын төлөгөндө ж.б.);
- анык мөөнөткө медициналык корутундусу бар болсо.

2.4. Сот тарабынан мурун зыяндын ордун толтуруу боюнча аныкталган өлчөмдү өзгөртүү жөнүндө доолор

Сот тарабынан мурун ден соолукка келтирилген зыяндын ордун толтуруунун ыйгарылган суммасынын өлчөмү өзгөрүшү мүмкүн – ар кандай сепептер боюнча көбөйтүлүшү же кемитилиши мүмкүн.

Аныкталууга жаткан жагдайлар:

- 1). Жабырлануучунун өмүрүнө жана ден соолугуна келтирилген зыяндын ордун толтуруунун суммасы мурун өндүрүлгөнбү жана бул жагдай кандай документ менен тастыкталат;
- 2). Доогер кайсы негиздер менен мурун ыйгарылган суммаларды көбөйтүүнү сурап жатат:
  - күнөөлү жактын материалдык абалы оңолгон, ордун толтуруунун өлчөмү Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1011-б. 5-п. ылайык азайтылган;
  - жабырлануучунун эмгекке жарамдуулугу төмөндөгөн;
  - жашоо наркынын индекси жогорулаганда, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеш тарабынан эсептик көрсөткүчтүн өлчөмү

жогорулаганда ордун толтуруу суммасы эсептик көрсөткүчтүн мыйзамда белгиленген өлчөмүнө пропорционалдуу көбөйөт (Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 308, 1019-б.б.).

Доогер кайсы негизде мурун ыйгарылган төлөмдөрдү азайтууну талап кылат:

- Жабырлануучунун зыяндын ордун толтурууну ыйгарып жаткан убакытка караганда эмгекке жарамдуулугу өстү;
- Төлөөчүнүн майыштуулугуна же бааракы жашына чыккандыгына байланыштуу мүлктүк абалы начарлаган.

Соттук чечимдин корутунду бөлүгүнүн мазмуну:

- доону канааттандыруу же доону канааттандыруудан толугу менен же жарым-жартылай баш тартуу жөнүндө соттун жыйынтыгы;
- жоопкерден (фамилиясы, аты, атасынын аты) доогердин (фамилиясы, аты, атасынын аты) пайдасына өндүрүлүп жаткан ай сайын зыяндын ордун толтуруунун жаңы суммасы өндүрүлүүчү сумманын индексациясы менен көрсөтүлөт;
- мезгил аралык өндүрүүнүн баштапкы так датасы жана төлөмдүн аяккы мөөнөтү (жыл, ай, числосу), өмүр бою өндүрүү учурларынан башка;
- өндүрүлгөн суммадан мамлекеттик бюджетке өндүрүлгөн мамлекеттик алымдын өлчөмү.

Мыйзам менен, ошону менен бирге жааматтык келишим менен, тараптардын макулдашуусу менен белгиленген өмүргө жана ден соолукка келтирилген зыяндын ордун толтуруунун өлчөмүн жана көлөмүн чоңойтууга сот укуксуз, эгерде алар менен көрсөтүлгөн ордун толтуруунун өлчөмү жана көлөмү мыйзамда көрсөтүлгөндөн төмөн болбосо (КР Жогорку Сотунун Пленумунун 2006-жылдын 30-ноябрындагы №14-токтомунун 20-п.).

2.5. Жашы жетпегендер тарабынан келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор

Аныкталууга жаткан жагдайлар:

- 1). Жабырлануучуга зыян келтирүүдө жашы жетпеген күнөөлүбү жана буга далилдер барбы;
- 2). Жашы жетпеген келтирген зыян үчүн жоопкерчиликти ким тартышы керек, аныкталышы тийиш.

Тестиерлер менен – 14 жашка чыга элек жашы жетпегендер менен келтирилген зыяндын ордун төмөндөгү жактар менен толтурулат, эгерде залалдын пайда болушуна алардын күнөөсү жок болсо (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1001-б.):

- жашы жетпеген бала ата-энеси менен жашаса – жашы жетпегендин ата-энеси менен; Ата-энелери тең үлүштүү жоопкерчиликтин принциби боюнча зыяндын ордун толтуруп берүүгө милдеттүү, эгерде алардын бирөөнү толугу менен же жарым-жартылай бошотууга негиздер жок болсо. Аларды тең жоопкерлер катары тартуу маселесин чечип жатып, ата-энелеринин бөлөк жашоосу алардан балдарды багуу жана тарбиялоо боюнча милдеттерден (КР Үй бүлө кодексинин 66-б.) жана дагы алардын мыйзамсыз жүрүм-турумдары үчүн жоопкерчиликтен бошотулбасын эске алуу керек. Өзүнчө жашаган ата-эне сот тарабынан жоопкерчиликтен бошотулушу мүмкүн, эгерде ал өзүнүн милдеттерин, мисалы, ооруп, же экинчи ата-эненин каршылыгынан же башка жагдайларда бала менен байланышты сактоону же токтотууну тандоого мүмкүнчүлүк жок болуп калса. Мыйзам чыгаруучу ата-энелик укуктан ажыратылгандарды балага карата бардык милдеттерден бошотпойт.
- Эгерде камкорчулукка муктаж тестиер тиешелүү тарбиялык, дарылоочу мекемеде, калкты социалдык коргоо мекемесинде же мыйзамга ылайык анын камкорчусу болгон окшош башка мекемеде турса (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 70-б.) – ушул мекеме менен;
- Эгерде тестиер зыянды окуу жайынын, тарбиялык, дарылоочу же башка мекеменин көзөмөлүндө турган убакта келтирсе, ошону менен бирге келишимдин негизинде анын үстүнөн көзөмөлдүү жүргүзүүгө милдеттүү жактар – ушул мекеме же жак менен.

Тестиер менен келтирилген зыяндын ордун толтуруу боюнча бул милдет, тестиердин жашы жеткенде же ал зыяндын ордун толтуруу үчүн жетиштүү болгон мүлктү алса да токтотулбайт.

14 жаштан 18 жашка чейинки жашы жетпегендер зыян үчүн өз алдынча жооп беришет (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1002-б.).

Эгерде жашы жетпегендин мүлкү же кирешенин башка булагы жок болсо, зыян толугу менен же жетпеген бөлүгүндө төмөндөгү жактар менен толтурулат, эгерде зыяндын пайда болушуна алардын күнөөсү жок деп тастыкташса:

- Ата-энелери менен;
- Тиешелүү тарбиялык, дарылоочу мекемелер, калкты социалдык коргоо мекемелери же мыйзамга ылайык жашы жетпегендердин көзөмөлчүсү болгон башка окшош мекемелер менен.

Бул милдет (ата-энелердин, мекемелердин) сот тарабынан төмөндөгү шарттарда токтотулат:

- Зыян келтирген жактын жашы жеткенде;
- Жашы жеткенге чейин ал аракетке жөндөмдүүлүктү алса;
- Жашы жетпегендин жашы жеткенге чейин кирешенин булактары пайда болсо же зыяндын ордун толтурууга жетишээрлик башка мүлкү пайда болсо.

3). Коюулган залалдын көлөмү

Мындай иштерди кароо үчүн зарыл документтер.

- Зыянды келтирген күнөөлү жакты жоопкер катары көрсөтүү менен залалды өндүрүү жөнүндө доо арыз;
- Жашы жетпегендин кызыкчылыгын жактоо үчүн мыйзамдуу өкүлүнүн, камкорчунун, көзөмөлчүнүн статусун тастыктоочу документ;
- Жашы жетпегендин укук бузуу жана зыян келтиргендиги боюнча күнөлүү тууралуу өкүмдүн, соттук тергөө органдарынын токтомунун көчүрмөсү;
- Залалдын суммасынын эсеби.

2.6. Ашыкча кооптуулук булагы менен келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын ЖКсинин 1007-б.)

Ашыкча кооптуулук булагынын (АКБ) аракетинин натыйжасында пайда болгон зыянды келтирүүдө, зыян үчүн жоопкерчилик **күнөөдөн көз карандысыз** пайда болот (Кыргыз Республикасынын ЖКнин 1007-б.) (жалпы эрежеден башка).

Аныкталууга жаткан жагдайлар:

1) АКБнын аракетинин натыйжасында залал келтирилдиби жана АКБнын аракети эмне менен тастыкталат.

Ашыкча кооптуулук булактары - унаа каражаттары, механизмдер, электр энергиясы, жардыргыч заттар, күчтүү уулар, курулуш жана ал менен байланышкан ишмердүүлүктү жүзөгө ашыруу, киши тарабынан толук контролдоого мүмкүнчүлүк жоктугунан зыян келтирүүгө ашыкча кооптуулукту пайда кылган ар кандай ишмердүүлүк.

Үй жаныбарларынын (анын ичинде кызматтык жана кароолчу иттердин), жеке жана юридикалык жактарда багылуучу жапайы жаныбарлардын аракеттеринин зыяндуулугу жана контролсуздугу кээ бир жагдайларда

ашыкча кооптуулук булактарына киргизилиши мүмкүн (*Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун 2006-жылдын 30-ноябрындагы №14-токтомунун 17-п.*).

2) Доогерге залал келтирилгенби, жана ал кандай далилдер менен тастыкталат;

Мисал:

"Жигули" унаасынын ээси Барсуков ишеним кат менен Мишинге өткөрүп берген. Анда BMW үлгүсүндөгү унаа менен кагылышуу болуп, анын айдоочусу күнөөлүү деп табылган. Мишин өз эсебинен «Жигули» автоунаасын калыбына келтирип, Барсуковго кайтарып берген, андан кийин ал БМВ унаасынын ээсине келтирилген зыяндын ордун толтуруу (унаа оңдоо чыгымдары) боюнча доо арыз менен кайрылган.

Сот Мишиндин доо арызын канааттандырган жок, анткени ал бузулган унаанын ээси эмес, ал эми ишке катышкан Барсуков Мишинден автоунааны жакшы абалда алгандыктан, эч кандай доомат коюудан баш тарткан. Бул чечим КРнын 993 ЖК туура келет.

3) АКБна залал келтиргендиги үчүн жоопкерчиликти ким тартат. Ашыкча кооптуулук булагына ээлик кылган жактар жоопкерчиликти тартышат:

- менчик укугундагы;
- чарба жүргүзүү укугундагы же ыкчам башкаруу укугундагы;
- башка мыйзамдуу негизде (мүлктүк жалдоо келишими, унаа каражатын башкаруу укугуна ишеним каты, ашыкча кооптуулук булагын жакка өткөрүп берүү жөнүндө тиешелүү органдын тескемеси ж.б.).

4) Жоопкерчиликтен бошотуу үчүн негиздери барбы (жеңилбес күч же жабырлануучунун кыйыр ою (КР ЖКсинин 1007-б.).

Ашыкча кооптуулук булагынын ээсин жоопкерчиликтен бошотуунун негизи болуп, булак ээсинин карамагынан башка жактардын мыйзамсыз аракеттеринин натыйжасында чыгып кеткен жагдайлар эсептелинет (көп кездешүүчү мисал – уурдап качуу). Бул учурда ашыкча кооптуулук булагы менен келтирилген зыян үчүн жоопкерчиликке булакка мыйзамсыз ээлик кылган жактар тартылат.

5) Чогуу, эки жакка тең жоопкерчиликти колдонууга негиздер барбы.

Башка жактын ашыкча кооптуулук булагына ээлик кылганда эки жакка тең жоопкерчилик, ашыкча кооптуулук булагынын ээсинин карамагынан бул булакты мыйзамсыз алып кеткен учурда анын ээсинин

күнөөсү бар болуп чыкканда пайда болот. Жоопкерчилик булактын ээсине да жана ашыкча кооптуулук булагына мыйзамсыз ээлик кылган жакка да коюлат.

Зыяндын ордун толтуруу боюнча **чогуу жоопкерчилик** ашыкча кооптуулук булагы (унаа каражаттары кагылышканда ж.б.) менен үчүнчү жактардын бирдей аракеттеринин натыйжасында зыян келтирилгенде пайда болот.

Ашыкча кооптуулуктун булактарынын өз ара аракеттеринин натыйжасында келтирилген зыяндын орду алардын ээлерине төмөндөгүдөй түрдө толтурулат:

- бир тараптын күнөөсү боюнча келтирилген зыяндын орду ушул тарап менен **толугу менен** толтурулат;
- эки тараптын же бир нече тараптын күнөөсү боюнча келтирилген зыяндын орду ар биринин **күнөөсүнүн деңгээлине тең өлчөмдө** толтурулат;
- ар бир тараптын күнөөсүн аныктоого мүмкүнчүлүк болбой калган учурда, жоопкерчилик алардын ортосунда **теңме-тең** бөлүштүрүлөт;
- тараптардын зыян келтиргендиги боюнча күнөөлөрү жок болсо, алар зыяндын ордун толтуруу тууралуу талап коюуга укуксуз. Тараптардын ар бирөөсү бул учурда, ар бири кетирген чыгашага тобокелдик кылат.

б). Соттук чечим менен кызыкчылыктары козголо турган үчүнчү жактардын тобун аныктоо.

- юридикалык жакка (уюмга, ишканага) тиешелүү болгон АКБ менен келтирилген зыян үчүн жоопкерчилик автомобилдин ээсинде жатат – уюмда. Бирок ишкана менен эмгек мамилелеринде турган автомобилди айдаган айдоочусу эмгек мыйзамдарынын (эгерде залал эмгек милдеттемелерин аткарууда келтирилсе) ченемдери боюнча ишкананын алдында жоопкерчиликке ээ, эгерде ал жолдогу унаа кырсыгы болгон учурда эмгек милдеттерин аткарбай, кызматтык автомобилде жеке иштери боюнча кетип бара жатса жарандык мыйзамдарынын ченемдери боюнча ишкананын алдында жоопкерчиликке ээ.
- унаа каражатынын ээси жол кызматынын күнөөсүнөн келтирилген, автотейлеменин сапатсыз жумушунан, автомобилдин заводдук кемтигинен кеткен зыяндын ордун толтурат. Бирок бул учурларда унаа каражатынын ээси күнөлүү уюмдарга Кыргыз Республикасынын ЖКнин 1009-б. негизинде регрессдик тартипте доо коё алат.

7) Залалдын өлчөмү.

Мындай иштерди кароо үчүн зарыл документтер.

- ашыкча кооптуулук булагынын ээсин жоопкер катары көрсөтүү менен мүлккө залал келтирген зыянды өндүрүү жөнүндө доо арыз;
- ашыкча кооптуулук булагын башкарган жактын күнөөсү жөнүндө соттук, тергөө, административдик ооргандардын өкүмүнүн, токтомунун көчүрмөсү;
- доогерге зыян келтирилгенди тастыктоочу документтер: автомашинаны кароо, товардын наркын жоготуу жөнүндө корутунду, автоунаанын кайра ордуна келтирүү ремонтунун наркынын калькуляциясы, камдык бөлүктүн наркы, кароо актысын жана ремонттун наркынын калькуляциясын түзүү боюнча кызмат көрсөтүүнү төлөө жөнүндө квитанциялар;
- мүлккө зыян келтирилген суммасынын эсеби.

2.7. Батирди суу каптап келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор

Бул категориядагы иштерди кароодо зыян келтиргендик үчүн жоопкерчиликти жалпы жоболорун жетекчиликке алуу керек. (КР ЖКнин 993-б.).

Аныкталууга жаткан жагдайлар:

1) Зыяндын ордун толтуруу талабына доогердин укугу барбы (батирге, жайга укуктук далилдер).

2) Жайды суу каптаган жана мүлккө зыян келтирилген фактыны кандай документтер тастыктайт. Негизинен, далил катары батирлерди суу каптаганы жөнүндө актылар берилет. Берилген актыларды тиешелүү түрдө текшерүү үчүн анын кандай тартипте түзүлгөнүн текшерип керек. Негизинен анда төмөндөгүлөр көрсөтүлүшү тийиш: толук дарек, суу каптаган батирдин номери, акттын түзүлгөн датасы, суу каптоо жөнүндө акт түзгөн турак жай уюмунун кызматкерлеринин жана кошуналарынын фамилиялары, суудан бузулган мүлктү сүрөттөө (буюмдар, турмуш-тиричилик техникасы, эмерек ж.б.), каптаган суудан бузулган буюмдардын мүнөздөмөсү (суу капталган дубалдардын, шыптын, турак жайлардын аянты), каптаган суунун себептери (мүмкүн). Актыга катышуучулардын жана турак үйдүн күнөөлү менчик ээсинин (жалдоочунун) кол тамгасы коюлушу керек, эгерде ал жок болсо, анын себебин көрсөтүү керек.

3) Доогердин мүлкүнө келтирилген зыян үчүн жоопкер күнөөлүбү, т.а. жоопкердин күнөөсүн белгилеген, документтер менен тастыкталган, каптаган суунун ишенимдүү себептери аныкталышы керек.

Жайдын менчик ээси менен үйдүн жалпы мүлкүнүн ээсинин ортосундагы түтүктөрдү, сантехниканы тиешелүү түрдө тейлөө үчүн жоопкерчиликтин чегин эске алуу керек.

Түтүктөрдү туура эмес тейлегендиги үчүн, жайдын ээсинин ортосундагы сантехника жана жалпы үйдүн жалпы мүлкү үчүн жоопкерчилик чектери эске алынышы керек.

Жоопкерчиликтин чектери керектөөчүлөр менен түзүлгөн келишимдерде белгиленет, ошондой эле, атап айтканда:

Жылуулук энергиясын колдонуу эрежелеринде (КРнын Өкмөтүнүн 2012-жылдын 14-мартындагы №172 токтому менен бекитилген)

Жылуулук энергиясын пайдалануу Эрежелерине ылайык, жылуулук тармактардын баланстык таандыгынын чеги - жылуулук тармактардын элементтерин менчигинде же толук чарбалык карамагында болуу белгиси боюнча ээлер ортосунда бөлүү чеги.

Пайдалануу жоопкерчилик чеги - объекти жылуулук менен жабдуу тутумунун элементтерин Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жана Келишимде чагылдырылган пайдаланууга жана техникалык жактан тейлөөгө милдеттенмелер (жоопкерчилик) белгиси боюнча белгиленген бөлүү чеги.

Бишкек шаарында Бишкек шаардык кенештин 2009-жылдын 2-декабрындагы № 104 токтомунун редакциясындагы, Бишкек шаарынын суу түтүгүн жана канализациясын пайдалануунун 2005-жылдын 8-декабрындагы эрежелери иштейт.

Пайдалануу жоопкерлигинин чеги – бул Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык белгиленген жана келишимде көрсөтүлгөн сууну тейлөөнүн жана (же) канализациянын тутумунун элементтерин милдеттүүлүктүн белгилери боюнча пайдалануу жана техникалык тейлоо үчүн сууну тейлөөнүн жана (же) канализациянын (суу түтүктөрдүн жана канализациялык тарамдардын жана аларга курулмалардын) тутумунун элементтеринин бөлүү сызыгы деп Эрежелерде көрсөтүлгөн.

“Бишкексууканал” ӨПБ менен абоненттин ортосундагы пайдалануу жоопкерчилигинин чеги келишимде көрсөтүлөт жана төмөндөгүлөр үчүн аныкталат:

- Менчигинин түрүнө карабастан көп кабаттуу үйлөр үчүн (ведомстволорго жана турак жай -курулуш кооперативдерине таандык үйлөрдү кошпогондо):

- суу түтүгү боюнча-суу түйүнү. Суу түйүнү “Бишкекводоканал” ЖЭБинин менчиги болуп саналат. Суу түйүнү жок болгон учурда, менчиктин чеги үйдүн пайдубалынын сырткы дубалы боюнча белгиленет;

- канализация боюнча - үйдүн канализация кудуктарынан туташкан канализация кудуктарынан биринчиси. Канализациялык кудуктар “Бишкекводоканал” ЖЭБга таандык.

- Ведомстволорго же турак-жай кооперативдерине (мындан ары – ТКК) таандык турак үйлөр үчүн - сырткы суу түтүк-канализациялык тармактарын өткөрүп берүү актысына ылайык, ал жок болгон учурда - шаардык суу түтүк-канализациялык тармактарга турак-жай үйлөрдү кошуу чекиттерине (турак үйлөрдүн тобуна).

Жеке индивидуалдуу курулуштар (үйлөр) үчүн - шаардык суу түтүк-канализациялык тармактардын кудуктарына суу түтүктөрү орнотулган жана (же) канализация кошулган жер. Байланыш түйүнүнөн чыккан түтүктөр жана жабык-башкаруу арматурасы менен кудук абоненттин менчиги болуп саналат.

Суу менен камсыздоонун жана канализациянын борборлоштурулган тутумунун башка колдонуучулары үчүн - объекттин (ишканалардын, имараттардын, курулмалардын) суу түтүктөрү-канализация тармактарын эксплуатациялоого кабыл алуу актысына ылайык- Эреженин 1.4, 1.5-б.

4) Зыяндын өлчөмү негизинен адистердин жана экспертизанын корутундулары менен аныкталат.

Мындай иштерди кароо үчүн зарыл документтер.

- зыян келтиргенди жоопкер катары көрсөткөн доо арыз;
- зыян келтирилген турак үйгө доогердин укук белгилөөчү документтери;
- батирди каптаган суу жана каптаган суунун себептери жөнүндө текшерүү комиссиясынын актысы;
- турак үйдүн жана каптаган суунун натыйжасында башка мүлктүн бузулгандыгы жөнүндө текшерүү комиссиясынын актысы;
- келтирилген бузулуштардын баасы жөнүндө документ;
- келтирилген зыяндын эсеби.

2.8. Мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдар жана алардын кызмат адамдары менен келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын ЖКсинин 998-б.)

Аныкталууга жаткан жагдайлар:

- 1) мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары (ЖӨБ), ошондой эле алардын кызмат адамдары тарабынан доогердин мүлкүнө зыян келтирүүгө алып келген күнөөлүү аракет (аракетсиздик) болгонбу;
- 2) бул аракеттер (аракетсиздик) доогердин мүлкүнө зыян келтиреби же жокпу;
- 3) жоопкердин аракети (аракетсиздиги) зыяндын ордун толтуруу боюнча толук же жарым-жартылай жоопкерчиликке алып келеби;
- 4) доогердин мүлкүнө зыян келтирүү кандай далилдер менен тастыкталат;
- 5) келтирилген зыяндын өлчөмү.

Жаранга же юридикалык жакка келтирилген зыяндын орду толтурууга жатабы:

- мамлекеттик органдарынын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын же ал органдардын кызмат адамдарынын мыйзамсыз аракеттеринин (аракетсиздигинин) натыйжасында;
- мыйзамга же башка укуктук актыга ылайык келбеген мамлекеттик органдын же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдын актысын чыгаруу (КР “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жөнүндө” мыйзамынын 18-б., КР “Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө” мыйзамынын 12-б. 2011-жылдын 30-ноябрындагы өзгөртүүлөр жана кошумчалар менен).

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын актыларын мыйзамсыз жана жараксыз деп табуу **административдик соттор** тарабынан жүзөгө ашырылат.

Мыйзамсыз аракеттери (аракетсиздиги) менен зыян келтирилген кызмат адамдарынын өздөрү жабырлануучунун алдында **жоопкерчилик тартышпайт**. Алар келтирген чыгымдар үчүн мамлекеттик орган же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы жоопкерчилик тартат.

2021-жылдын 2-октябрындагы “Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө” Мыйзамдын 26- ст. ылайык, кызматчы

тарабынан кызматтык ыйгарым укуктарын аткаруудагы мыйзамсыз аракеттеринин (аракетсиздигинин) натыйжасында үчүнчү жактарга келтирилген зыяндын орду ал кызматта турган мамлекеттик орган, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы тарабынан толтурулууга тийиш. Мамлекеттик орган, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы келтирилген зыяндын ордун бюджеттин тиешелүү бөлүмүндө ушул органды каржылоо үчүн каралган каражаттардын эсебинен толтурууга милдеттүү. Зыяндын ордун толтурган мамлекеттик орган, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы укукка сыйбаган аракеттерди түздөн-түз жасаган кызматчыга кайтарма талаптарды (регресс) коюшу мүмкүн.

Келтирилген зыян үчүн кызматчынын материалдык жоопкерчилиги анын күнөөлүү жана укукка каршы жүрүм-турумунун (аракетинин же аракетсиздигинин) натыйжасында келип чыгат.

Мамлекеттик органга, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органына зыян келтирилген аракеттер (аракетсиздик) үчүн кызматчы тартиптик же кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартылганына карабастан кызматчы зыяндын ордун толтурат.

Эгерде сотто чечим кабыл алган адам тарабынан кызматчынын эмгек укуктары бузулганы далилденген жана анын натыйжасында соттун чечими боюнча жаранга мыйзамда каралган төлөмдөр төлөнүп берилген учурда, мамлекеттик орган, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы соттун чечиминин негизинде чечим кабыл алган адамдын эмгек акысынан ал келтирген зыяндын суммасын кармап калууга милдеттүү. Башка учурларда келтирилген зыяндын ордун толтуруу мыйзамдардын алкактарында жүзөгө ашырылат.

Мамлекетке материалдык зыян келтирген кызматчылардын маалыматтык базасын жүргүзүүнүн тартиби Министрлер Кабинети тарабынан аныкталат.

Зыяндын орду мамлекеттик казынадан (КР ЖКнин 225-б. 2-п.), жергиликтүү коомдоштуктун казынасынан (КР ЖКнин 227-б. 2-п.) толтурулат.

Мындай иштерди кароо үчүн зарыл документтер.

- доогерге зыян келтирген айкын мамлекеттик органды, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органды, же бул органдардын кызмат адамдарын жоопкер катары көрсөткөн доо арыз;
- доогердин мүлкүнө жоопкердин мыйзамсыз аракеттеринин (аракетсиздигинин) натыйжасында зыян келтирилген аракеттерди (аракетсиздикти) тастыктоочу документтер (мамлекеттик органдын,

жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдын, кызмат адамынын аракеттерин (аракетсиздигин) талашуу – соттук чечим, органдын өзү менен актыны жокко чыгаруу);

- мыйзамсыз аракеттердин натыйжасында доогерге зыян келтирилгендигин тастыктоочу документтер (келишимдин көчүрмөсү, жоопкердин аракеттеринин натыйжасында келишим аткарылбай калгандыктан чыгашалардын пайда болушуна алып келген - айып жазаларын коюу, келишимди бузуу);
- келтирилген зыяндын эсеби.

2.9. Алгачкы текшерүү, алдын-ала тергөө, прокуратура органдарынын жана соттун мыйзамсыз аракеттери менен келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын ЖКсинин 999-б.)

Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 999-беренеси келтирилген органдар тарабынан зыян келтирүүнүн эки учурун карайт: мыйзамсыз куугунтуктоого байланыштуу (1-пункт) - башка мыйзамсыз иштерге байланыштуу (2-пункт).

Биринчи пункт боюнча: натыйжасында келтирилген зыян:

- мыйзамсыз соттолуу;
- мыйзамсыз кылмыш ишине тартуу;
- камакка алууну же сыртка чыкпоо жөнүндө санкцияны алдын-алуу чарасы катары мыйзамсыз колдонуу;
- камакка алуу түрүндөгү административдик жазаны мыйзамсыз берүү.

Экинчи пункт боюнча: аталган органдардын мыйзамсыз иш-аракеттеринен улам келтирилген, бирок жогоруда келтирилген негиздерге алып келбеген зыян, Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 998-беренесинин эрежелерине ылайык төлөнүп берилет.

Мисал;

Эгерде соттун күнөөсү соттун мыйзамдуу күчүнө кирген өкүмү менен аныкталса, сот адилеттигин жүзөгө ашырууда келтирилген зыяндын орду толтурулат. Жарандык ишти кароодо судья карызкордун кыймылсыз мүлкүнөн камакка алууну алып салган, андан кийин бардык мүлктөрдү саткан жана соттун суммасын өндүрүү боюнча чечимин аткаруу мүмкүн эмес. Талапкердин өтүнүчү боюнча судьяга жана карызкорго кылмыш иши козголуп, соттун чечими чыккан. Ушундан

кийин, доогер сотко Кыргыз Республикасынын Сот департаментине, Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигине жана райондук соттун судьясына судьянын мыйзамсыз аракеттеринен улам келтирилген зыяндын ордун толтуруп берүү талабы менен кайрылган.

Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 999-беренесинин 2-пунктуна ылайык, судьяга карата мындай талап мыйзамдуу. Зыяндын ордун толтуруу көркөм эрежелер боюнча жүргүзүлөт. 998 КРГК.

МЫЙЗАМСЫЗ КЫЛМЫШ КУУГУНТУГУ МЕНЕН БАЙЛАНЫШКАН ЗЫЯНДЫН ОРДУН ТОЛТУРУУ

Соттун жана кылмыш ишин козгогон органдардын мыйзамсыз аракеттеринен улам келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндөгү талаптарды, 2017-жылдын 2-февралындагы Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 17-главасы “Соттун жана жазык сот өндүрүшүн ишке ашыруучу органдардын мыйзамсыз аракеттери менен келтирилген зыяндын ордун толтуруу боюнча өндүрүшүнө” ылайык жазык сот өндүрүшү тартибинде каралышы мүмкүн.

Сот өкүмдө, аныктамада, токтомдо, ал эми алгачкы текшерүү органынын бйгарым укуктуу кызмат адамы, тергөөчү - токтомдо акталган же болбосо жазыктык куугунтуктоо токтотулган адамдын реабилитация укугун тааныйт.

Реабилитация укугу өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- мүлктүк зыяндын ордун толтуруу укугу,
- моралдык зыяндын кесепеттерин жоюу,
- эмгек, пенсия, турак-жай жана башка укуктарды калыбына келтирүү.

Жазыктык куугунтуктоонун натыйжасында адамга келтирилген зыяндын орду алгачкы текшерүү органынын, тергөөчүнүн, прокурордун жана соттун күнөөсүнө карабастан мамлекет тарабынан толук көлөмдө толтурулат.

Реабилитациялоого укугу бар адамдар:

- 1) акталган, ага карата мыйзамдуу күчүнө кирген актоо өкүмү бар;
- 2) Кыргыз Республикасынын КЖПКнын 27-беренесинин 1-бөлүгүнүн 1-6, 8 жана 10-пункттарында каралган негиздер боюнча кылмыш куугунтугу токтотулган шектүү, айыпталуучу;
- 3) медициналык мүнөздөгү мажбурлоо чаралары колдонулган адам-бул чараны колдонуу жөнүндө соттун мыйзамсыз же негизсиз токтому жокко чыгарылган учурда.

Адам өлгөн учурда реабилитациялоо укугу мыйзамда белгиленген тартипте анын мураскорлоруна өтөт, ал эми төлөп берүү токтотулган пенсияларды жана жөлөкпулдарды алуу бөлүгүндөгү укук – багуучусунан айрылгандыгы боюнча пенсия менен камсыз кылынуучу адамдардын чөйрөсүнө кирген үй-бүлө мүчөлөрүнө өтөт.

Реабилитациялоонун эрежелери төмөнкү учурларга жайылтылбайт:

- адамга карата колдонулган кылмыш-жаза сот өндүрүшүн камсыз кылуу чаралары же коюлган айыптоо өкүмү эскирүү мөөнөтү өткөндүгүнө байланыштуу жокко чыгарылганда же өзгөртүлгөндө,
- жабырлануучунун жеке-ачык айыпты колдоодон баш тартканында жана (же) жабырлануучу менен жарашканда,
- кылмыш жоопкерчилигин тартуучу куракка толбогондугуна байланыштуу
- жосундун кылмыштуулугун же жазалуулугун жокко чыгарган мыйзам кабыл алынган учурларда.

Зыяндын орду толтурулбайт:

эгерде адам сотко чейинки өндүрүштүн жана соттук териштирүүнүн жүрүшүндө өзүн-өзү айыптоо жолу менен ушул берененин 1-пунктунда көрсөтүлгөн кесепеттердин келип чыгышына өбөлгө болгон учурда. Бирок, зомбулуктун, коркутуунун жана башка мыйзамсыз чаралардын колдонулушунан келип чыккан өзүн-өзү айыптоо зыяндын ордун толтурууга жолтоо болбойт. Мында мыйзамсыз чараларды колдонуу фактысы соттун айыптоочу өкүмү менен белгиленүүгө тийиш.

Реабилитациялоого укукту белгилөөнүн тартиби.

Сот өкүмдө, аныктамада, токтомдо, ал эми тергөөчү, прокурор – токтомдо акталган же болбосо ага карата кылмыш куугунтугу кыскартылган адамдын реабилитацияга болгон укугун тааныйт. Бир эле убакта реабилитациялануучуга кылмыш куугунтугу менен байланышкан зыяндын ордун толтуртуунун тартибин түшүндүрүү менен кабарлама жиберилет.

Каза болгон реабилитацияланган адамдын мураскорлорунун, жакын туугандарынын, жубайынын же анын багуусундагылардын жашаган жери жөнүндө маалыматтар болбогондо, кабарлама сотко чейинки өндүрүштү жүзөгө ашыруучу органдарга же сотко алар кайрылган күндөн тартып 5 суткадан кечиктирбестен жиберилет (КРнын КЖПКнын 133-ст.).

Доону кароодо:

1) Доо менен сотко кайрылууга укуктуу адамдарды аныктоо

Зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доо менен сотко кайрылууга укугу бар адамдар:

- реабилитацияланган адам,
- реабилитациялангандын мыйзамдуу өкүлү,
- реабилитацияланган адам каза болуп калган учурда – анын жакын туугандары, жубайы.

2) Жоопкер ким болорун аныктоо.

Мындай иштер боюнча **жоопкер** мамлекет болуп саналат (КР Жарандык кодексинин 169, 170-беренелери). Мамлекеттин атынан Кыргыз Республикасынын Финансы министрлиги же анын аймактык органдары чыгат, зыяндын орду республикалык казынанын эсебинен толтурулат.

Доону бузууга жол берген мамлекеттик органга түздөн-түз берүү доо арызын кабыл алуудан баш тартууга, же аны кайтарып берүүгө же кароосуз калтырууга **негиз боло албайт**.

Бул учурда сот Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 41, 42-беренелерине ылайык иш боюнча жоопкер катары тиешелүү мамлекеттик органды тартат.

3) Кандай зыяндын орду толтурулууга тийиш экендигин аныктоо.

- 1) эмгек акысынан, пенсиясынан, жөлөкпулунан, кылмыш куугунтугунун натыйжасында ажыраган башка каражаттардан;
- 2) соттун өкүмүнүн, аныктамасынын, токтомунун негизинде конфискацияланган же мамлекеттин кирешесине айландырылган мүлктү; болбосо алгачкы текшерүү же алдын ала тергөө органдары алып койгон мүлктү, ошондой эле камак салынган мүлктү;
- 3) соттун өкүмүн аткаруу үчүн андан өндүрүлгөн айыптарды жана процесстик чыгымдарды;
- 4) юридикалык жардам көрсөткөндүгү үчүн аларга төлөнгөн суммаларды;
- 5) башка чыгашалар (мүлк, анын ичинде акча, акча салымдары жана аларга проценттер, мамлекеттик зайымдардын облигациялары жана аларга туш келген утуштар, башка баалуулуктар).

Моралдык зыяндын ордун толтуруу

Мүлктүк эмес зыян-бул мыйзамсыз аракеттер менен келтирилген моралдык зыян.

Келтирилген моралдык зыян үчүн акчалай компенсация жөнүндө доо жарандык сот өндүрүшү тартибинде коюлат.

Реабилитацияланган адамдын башка укуктарын калыбына келтирүү:

- Реабилитациялангандын эмгектик, пенсиялык, турак жайлык жана башка укуктарын;
- Соттун чечиминин негизинде ардак, аскердик, атайын же башка наамдарынан, класстык ченинен, дипломатиялык рангынан, квалификациялык классынан, ошондой эле мамлекеттик сыйлыктарынан ажыратылган реабилитациялангандарга наамы, класстык чени, дипломатиялык рангы, квалификациялык классын, мамлекеттик сыйлыктарын;
- эгерде реабилитацияланганды кармоо, аны камакка алуу, кызматынан убактылуу четтетүү, ага карата медициналык мүнөздөгү мажбурлоо чараларын колдонуу, реабилитацияланганды соттоо жана ага карата башка мыйзамсыз аракеттерди колдонуу жөнүндө маалыматтар басма сөздө жарыяланса, радиодон, теле көрсөтүүдөн же башка жалпыга маалымдоо каражаттарынан берилсе, анда реабилитациялангандын, ал эми ал өлгөн учурда – анын жакын туугандарынын, жубайынын талабы боюнча же болбосо соттун, прокурордун, тергөө органынын жетекчисинин, тергөөчүнүн жазуу жүзүндөгү көрсөтмөсү боюнча тиешелүү жалпыга маалымдоо каражаттары 30 сутканын ичинде реабилитациялоо жөнүндө билдирүү жасоого милдеттүү.
- реабилитациялангандын, ал эми ал өлүп калган учурда – анын жакын туугандарынын, жубайынын талабы боюнча сот, прокурор, тергөөчү 14 суткадан кеч эмес мөөнөттө адамды актаган чечимдердин кабыл алынгандыгы жөнүндө жазуу жүзүндө кабарламаны ал иштеген, окуган же жашаган жери боюнча жиберет (КЖПКнын 135-ст.).

Доо берүү тартиби

Сотко караштуулук.

Реабилитацияланган зыяндын ордун толтуруунун тартиби жөнүндө кабарлама алган учурдан тартып 6 айдын ичинде мүлктүк зыяндын ордун толтуртуу жөнүндө доо арызы менен өзү жашаган жери боюнча тиешелүү

сотко же болбосо турган жери боюнча бюджетти болжолдоо жана аткаруу боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органга кайрылууга укуктуу. Доо жарандык сот өндүрүшүнүн тартибинде чечилүүгө тийиш (КЖПКнын 134,135-ст.ст.).

Сотко кайрылуунун мөөнөттөрү.

Башка укуктарды калыбына келтирүү жөнүндө талап адам тарабынан укуктарды калыбына келтирүүнүн тартибин түшүндүргөн билдирүүнү алган учурдан тартып 6 айдын ичинде коюлушу мүмкүн.

Келтирилген моралдык зыян үчүн акчалай төлөмдөрдү өндүрүү жөнүндө талаптарды коюунун мөөнөтү чектелбейт.

ЖПКнын 31-ст. да, жаранды мыйзамсыз соттоодон, жазыктык жоопкерчиликке мыйзамсыз тартуудан, бөгөт коюу чарасы катары камакка алууну, эч жакка кетпөө жөнүндө кол койдуруп алууну мыйзамсыз колдонуудан же болбосо камак түрүндө администрациялык жаза чарасын мыйзамсыз көрүүдөн улам жаранга келтирилген зыяндын ордун толтурууга байланышкан эмгектик, пенсиялык жана турак жайлык укуктарын калыбына келтирүү, мүлктү же анын наркын кайтарып берүү жөнүндө доолор доогердин жашаган жери боюнча да коюлушу мүмкүн экендиги көрсөтүлгөн.

Зыян келтирилген учурдан тартып реабилитациялоочу документ кабыл алынганга чейин зыяндын орду толтурулат.

Бул иштерди кароо үчүн зарыл болгон документтер.

- доо арыз;
- доогердин реабилитацияланган фактысын тастыктаган далилдер: (доогерди реабилитациялоо жөнүндөгү соттун өкүмүнүн, тергөө органдарынын токтомунун көчүрмөсү);
- доогер зыян тартканын тастыктаган далилдер (кызматтык орду, эмгек акысы, укук коргоо органдарынын жана соттун аракеттеринин натыйжасында мүлктү жоготкондугу жөнүндө иштеген жеринен маалымдама).

Соттук чечимдин корутунду бөлүгүнүн мазмуну: доо талаптарын толугу менен же жарым-жартылай канааттандыруу жана жоопкерден – Кыргыз Республикасынын финансы министрлигинен мамлекеттик казынанын эсебинен доогердин (фамилия, аты, атасынын аты) пайдасына зыяндын суммасын өндүрүү жөнүндө көрсөтүү керек.

2.10. Моралдык зыяндын акчалай компенсациясын өндүрүү жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын ЖКсинин 1027-1028-б.)

Моралдык зыянды компенсациялоо эки учурда болушу мүмкүн:

- 1) – жаранга тиешелүү материалдык эмес байгерликке кол салууда (өмүр, ден соолук, жеке аброй, ишкер бедел, жеке турмушуна колтийгистик, жеке жана үй-бүлөлүк сыр ж.б.) же анын жеке мүлктүк эмес укуктарын бузууда (өзүнүн атын пайдалануу укугу, интеллектуалдык ишмердүүлүктүн натыйжасында укуктарды коргоо жөнүндөгү мыйзамга ылайык автордук укук жана башка мүлктүк эмес укуктар), же жарандын мүлктүк укугун бузууда.

Бул учурда төмөндөгүлөр далилденет:

- Кайсы материалдык эмес байгерлик бузулган;
  - Жактын күнөөсү, себептүү байланыш.
- 2) Жарандардын мүлктүк укуктарын бузууда моралдык зыянды компенсациялоого мыйзамда көрсөтүлгөн учурларда гана жол берилет. Мүлктүк укуктарды бузууда мындай компенсация, мисалы, кеңири чөйрөдө колдонулуучу - керектөөчүлөрдүн укугун коргоо жөнүндө Мыйзамда көрсөтүлгөн.

Мыйзам менен белгиленген, **моралдык зыянды күнөөгө көз каранды эмес компенсациялоо** учурлары:

- ашыкча кооптуулук булагы менен жарандын өмүрүнө жана ден - соолугуна келтирилген зыян (КР ЖКсинин 1007-б.);
- жарандын мыйзамсыз соттолгондугунун натыйжасында, жазык жоопкерчилигине мыйзамсыз тартуунун натыйжасында, бөгөт коюу чаралары катары мыйзамсыз камакка алууну же кетпөө жөнүндө кол катты, камакка алуу же түзөтүү жумуштарын административдик жаза чаралары катары колдонуунун натыйжасында жаранга келтирилген зыян;
- ар-намыска, кадыр-баркка же ишкер беделине шек келтирген маалыматтарды жайылтуудан келтирилген зыян (КР ЖКсинин 18-б.);
- мыйзамда көрсөтүлгөн башка учурларда (КР Жазык процесстик кодексинин 417-б.).

Моралдык зыянды компенсациялоо жөнүндө талапка доонун эскириши колдонулбайт (КР ЖКсинин 221-б.).

Бирок зыянды компенсациялоонун шарттарын жана тартибин көрсөткөн мыйзамдык акт качан күчүнө кирген, ошону менен бирге моралдык зыянды келтирген аракеттер качан жасалганын аныкташ керек.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун Пленумунун 2004-жылдын 4-ноябрындагы № 11 “Моралдык зыяндын орду толтуруу жөнүндөгү мыйзамдарды колдонуунун соттук тажрыйбасынын кээ бир маселелери жөнүндө” токтомунун 4-пунктуна ылайык, “эгерде жабырлануучунун компенсацияга болгон укугун караган мыйзам актысын колдонууга киргизүүгө чейин моралдык зыян келтирилсе, доогердин талабы канааттандырууга жатпайт, анын ичинде, ушул акты мыйзамдуу күчүнө киргенден кийин доогер дене же адептик запкы тарткан учурларда да канааттандырылбайт. (Анткени зыян келтирип жатканда жоопкерчиликтин мындай түрү аныкталган эмес жана жалпы эрежелерге ылайык мыйзамдын мезгилде колдонулушу боюнча, мыйзамсыз аракеттерди жасап жатканда колдонулган мыйзамга салыштырмалуу жоопкерчиликти белгилеген мыйзам кайтарып күчкө ээ эмес).

Бирок эгерде, доогердин дене же адептик запкы тартышына алып келген жоопкердин укукка жат аракеттери (аракетсиздиги) моралдык зыян келтиргендиги үчүн жоопкерчиликти белгилеген мыйзамдын күчүнө киришине чейин башталып жана уланып жатса, анда мыйзам актысын колдонууга киргизгенден кийин келтирилген зыяндын орду толтурулууга жатат”.

Аныкталууга жаткан жагдайлар:

- 1) тараптардын өз ара мамилелеринин мүнөзү, жана алар кандай укуктук ченемдер менен жөнгө салынат (КРЖК, КРЭЖ, «Керектөөчүлөрдүн укуктарын коргоо жөнүндө» Мыйзам жана башка мыйзамдар).
- 2) бул укук мамилелери боюнча мыйзамдар моралдык зыянды компенсациялоо мүмкүнчүлүгүнө жол береби;
- 3) жабырлануучуга дене жана/же адептик запкы тарткан фактысын аныктоо, кандай жагдайларда, жана кандай аракеттер (аракетсиздиктер) менен алар келтирилген, алардын мыйзамсыздыгы;
- 4) дене жана/же адептик запкы тарткандын мүнөзү, алардын укук бузуу менен себептик байланышы, жана укук бузуу менен тийгизилген материалдык эмес байгерликтин мүнөзү жана маанилүүлүгү.
- 5) Моралдык зыяндын **компенсациясынын өлчөмүн** аныктоодо төмөндөгүлөрдү эске алуу керек:
  - мүлктүк эмес укуктардын жана материалдык эмес байгерликтин турмуштук маанилүүлүгүн (өмүр, ден соолук, эркиндик, турак жайдын кол тийбеситиги, жеке жана үй-бүлөлүк сыр, абийир жана

- аброй ж.б.);
- жабырлануучу менен дене жана/же адептик запкыны сезүү деңгээли (эркиндигинен ажыратууда жана эркиндигин чектөөдө, денеге жаракат келтирүүдө, жакын туугандарынын каза болгонунда, эмгекке жарамдуулукту жоготкондо же чектөөдө ж.б.);
  - моралдык зыяндын ордун толтурууга керек болгон зыян келтиргендин күнөө таризи (кыйыр ой, этиятсыздык);
  - жабырлануучуга моралдык зыян келтиргендиги үчүн жоопкерчиликти тарткан жарандын үй-бүлөлүк жана мүлктүк абалы, кыйыр ою менен жасалган аракеттерден келтирилген зыянды кошпогондо (КР ЖКсинин 1011-б. 5-п.);
  - эгерде жабырлануучунун өзүнүн орой этиятсыздыгы зыяндын пайда болушуна алып келсе, сот моралдык зыяндын компенсациясынын өлчөмүн зыян келтирүүчүнүн күнөөсүнүн деңгээлине жараша, жабырлануучунун күнөөсүнүн деңгээлине азайтуу менен аныктайт (КР ЖКсинин 1011-б. 2-п.);
  - акыл-эстүүлүк жана адилеттүүлүк принциптерин сактоо керек;
  - жана башка көңүлгө салаарлык жагдайлар да эске алынышы керек (Кыргыз Республикасынын 16-б.). Мисалы, эгерде массалык маалымат каражаттарында чындыкка ылайык келбеген шек келтирүүчү маалыматтар жайылтылса, сот моралдык зыяндын компенсациясынын өлчөмүн аныктап жатып, жарыянын мүнөзүн жана мазмунун, ошону менен бирге калпыс маалыматтардын жарыялануусунун деңгээлин эске алышы керек.

Мындай иштерди кароо үчүн зарыл документтер.

- жоопкер катары түздөн-түз зыян келтиргенди же анын иш берүүчүсүн көрсөткөн доо арыз;
  - моралдык зыяндын компенсациясын өндүрүү боюнча жоопкерчиликтин башталышынын негизин тастыктоочу документтер (өкүмдүн, соттук чечимдин, соттук, тергөө органдарынын доогерге зыян келтирүүдөгү жоопкердин күнөөсү жөнүндөгү токтомдун көчүрмөсү);
- дене жана адептик запкы келтирүүнүн далилдери: СМЭсынын денеге залал алуу жөнүндө корутундусу, жабырлануучунун дене жана адептик запкы тарткандагы сезимдери жөнүндө маалыматтар;
- жабырлануучунун бузулган жеке мүлктүк эмес укуктарын жана материалдык эмес байгерлигин көрсөтүү;
- моралдык зыяндын компенсациясынын өлчөмүн акчалай түрүндө негиздөө.

Соттук чечимдин корутунду бөлүгүнүн мазмуну:

Моралдык зыяндын компенсациясын акчалай өндүрүүдө анын суммасы коюлган чыгашанын суммасын өндүрүүдөн жана башка мүлктүк өндүрүүлөрдөн өзүнчө көрсөтүлөт.

Моралдык зыяндын компенсациясына укук жабырлануучунун (мураc берүүчүнүн) инсанынан бөлүнгүс байланышта, жана мураcтын курамына кирбейт, бул компенсация мураcкорлорго төлөнбөйт, анын каза болгонуна байланыштуу эсептелинген (сот тарабынан өндүрүлгөн) компенсация алынбай калынган учурларды кошпогондо.

2.11. Регрессдик тартипте зыяндын ордун толтуруу жөнүндө доолор (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1009-б.)

Аныкталууга жаткан жагдайлар:

1) Регрессдик доону коюу үчүн негиздер. Зыян келтирген жакка (регрессдик) **кайтарым талап укугу:**

- башка жак менен келтирилген зыяндын ордун толтурган жак (кызматтык, кызмат орунунун жана башка эмгектик милдеттерин аткарган кызматкер менен, унаа каражатын айдаган жак менен ж.б.);
- биргелешип келтирилген зыяндын ордун толтурган жак (калган зыян келтирүүчүнүн ар биринен жабыр тартуучуга төлөнгөн зыяндын ордун ошол зыян келтирүүчүнүн күнөөсүнүн даражасына ылайык өлчөмдө ар бир зыян келтирүүчүнүн башка зыян келтирүүчүлөрдөн регрессдик талап кылуу укугу. Күнөөнүн даражасын аныктоо мүмкүн болбогон учурда анын үлүшү бирдей деп таанылат.);
- алгачкы текшерүү, алдын-ала тергөө, прокуратура жана сот органдарынын (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 900-б. 1-п.) кызмат адамдары келтирген зыяндын ордун толтурган мамлекет, эгерде соттун мыйзамдуу күчүнө кирген өкүмү менен анын күнөөсү аныкталса, ал жакка карата регресс укугуна ээ болот.

Зыян келтирген жакка регрессдик укугу жок жактар (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1001-1004-б.б.):

- ата-энелер (бала асырап алуучулар, камкорчу, көзөмөлчү);
- жашы жетпегендерге жана аракетке жөндөмсүздөргө көзөмөлдү жүзөгө ашырууга милдеттүү уюмдар жана мекемелер.

2) Жоопкер зыян келтирүүдө күнөөлүбү, жана бул кандай документтер

менен тастыкталат;

3) Доогер менен зыяндын орду толтурулганбы;

4) Жаран менен келтирилген зыяндын ордун, анын мүлктүк абалын эске алып, толтуруу өлчөмүн азайтуу үчүн негиздер барбы (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 1011-б. 5-п.).

Мындай иштерди кароо үчүн зарыл документтер:

- зыян келтирген күнөөлү жакты жоопкер катары көрсөткөн регрессдик тартипте залалды өндүрүү жөнүндө доо арыз;
- укук бузууда зыян келтирүүчүнүн күнөөсү жөнүндө өкүмдүн, соттук, тергөө органдарынын токтомунун көчүрмөсү;
- доогерден зыянды өндүрүү жөнүндө соттун чечиминин көчүрмөсү;
- доогер тарабынан зыяндын өндүрүү суммасын толугу менен жабылганын тастыктаган документтер (соттук аткаруучунун маалымдамасы, өндүрүүчүнүн тил каты, өндүрүүчүгө сумманы которуу жөнүндө эсеп ж.б.);
- жоопкердин эмгек акысы, анын мүлктүк жана үй-бүлөлүк абалы жөнүндө маалымдама;
- бир же бир нече зыян келтирүүчүлөрдөн алардын ар биринин күнөөсүнүн деңгээлине карата, же теңме тең үлүштө доогер тарабынан өндүрүлүүчү регрессдик сумманын эсеби.

КОНТРОЛДУК СУРООЛОР

1. Зыян келтирилгендиги үчүн жоопкерчиликке тартылуунун кандай жалпы негиздери бар?
2. Зыяндын орду кандай учурларда зыян келтиргендин күнөөсүнө көз карандысыз эле толтурулат?
3. Зыян келтирбеген жакка кайсы учурларда зыян үчүн жоопкерчилик жүктөлөт?
4. Керектөөчүнүн өмүрү жана ден - соолугуна зыяндын ордун толтуруу үчүн доонун эскиришинин өзгөчөлүктөрү кандай?
5. Кайсы учурларда адамдын өмүрүнө жана ден соолугуна зыяндын ордун толтуруунун тартиби эмгек мыйзамдары менен, ал эми кайсы учурларда жарандык мыйзамдар менен жөнгө салынат?
6. Мурда соттун чечими менен аныкталган зыяндын ордун толтуруунун суммасы кайсы учурларда өзгөрөт?
7. Тестиерлер (14 жашка чейин) жана жашы жетпегендер (18 жашка чейин) менен келтирилген зыян үчүн жоопкерчиликтин негизги айырмалары кандай?
8. Ашыкча кооптуулук булактарынын өз ара аракеттеринде келтирилген зыяндын ордун толтуруунун кандай эрежелери бар?
9. Мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдардын кызмат адамдары менен келтирилген зыян үчүн жоопкерчиликти ким тартат?
10. Моралдык зыяндын компенсациясы кайсы учурларда өндүрүлөт, жана кандай жагдайлар далилдениши керек?
11. Ден-соолукка келтирилген зыянга байланыштуу келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө талапты канааттандыруу жөнүндө соттун чечиминин оперативдүү бөлүгүнүн мазмунун түзүңүз.
12. Соттун чечими менен мурда келтирилген зыяндын ордун толтуруунун өлчөмү кандай учурларда өзгөртүлүшү мүмкүн?
13. Жашы жете электер (14 жашка чейин) жана жашы жете электер (14 жаштан 18 жашка чейин) келтирген зыяндын негизги айырмачылыктары кандай?
14. Ата-энелердин, билим берүү мекемелеринин жана башка мекемелердин жашы жете электер тарабынан келтирилген зыян үчүн жоопкерчилик тартууда кандай күнөөсү бар?
15. (ИПО) жогуралаган коркунучтун булагы тарабынан келтирилген зыян үчүн ким жооп берет?
16. Бир нече (ИПО) жогуралаган коркунучтун булагы бири-бири жана үчүнчү жактар менен өз ара аракеттенишсе, зыян кандайча толтурулат?
17. Мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун кызмат адамдары кандай учурларда жана алар тарабынан келтирилген зыян үчүн жооп беришет?
18. Мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, тергөө органдарынын, прокурорлордун жана соттордун

мыйзамсыз аракеттеринен жана актыларынан келтирилген зыяндын ордун толтуруу үчүн кандай каражаттар колдонулат?

19. Жаран мыйзамсыз кылмыш жоопкерчилигине тартылган учурда кандай зыяндын орду толтурулат?

20. Мыйзамсыз сот жообуна тартылган жаранга келтирилген зыяндын ордун толтуруу жөнүндө сот чечиминин оперативдүү бөлүгүнүн мазмунун түзүңүз.

21. Көп батирлүү үйдүн батирдин ээлери менен тейлөөчү уюмдун ортосундагы жоопкерчилик чектери кандайча бөлүштүрүлөт?

22. Моралдык зыяндын ордун толтуруп алуунун негиздерин айтып бериңиз.

23. Моралдык зыяндын ордун толтуруунун күнөөлөрүнүн болушуна карабастан өндүрүп алуу учурларын санап өтүңүз.

24. Моралдык зыяндын ордун толтуруунун көлөмү кантип аныкталат?

25. Ким кылмышкерге кайрылууга укуктуу?

ТИРКЕМЕ

МАСЕЛЕЛЕР

1-маселе

Жаран Н. үч адам тобундагы кылмышкерлер менен өлтүрүлгөн: бири 25 жашта, калган экөө 15 жаштагы окуучулар, айыптоо өкүмү бар. Багар-көрөрү каза болгон үй-бүлө 40 жаштагы иштеген аялынан, 19 жаштагы иштеген баласынан, 10 жаштагы окуучу баласынан, каза болгон адамдын карылык боюнча бааракыдагы алар менен чогуу жашап, окуучу баласын караган энесинен турат. Жабырлануучунун кирешеси айына 10 000 сомду түзгөн.

Аныктаңыздар, зыяндын ордун толтурууну алууга ким укуктуу, кандай өлчөмдө, кайсы убакытка чейин; төлөө кимге жүктөлөт. Соттун чечиминин корутунду бөлүгүн түзүңүздөр.

2-маселе

Ташматов С., Сагынов Л., «Р» ЖЧКу сотко Т. Конушбаевге карата жолдогу унаа кырсыгынан каза болгон Лдин сөөгүн (көмүүгө) коюга кеткен чыгымдардын ордун толтуруу жөнүндө доо койгон. Ал окуя боюнча күнөөлү деп соттун өкүмү боюнча жоопкер табылган. С.Ташматов мрамордук эстеликти тургузууга кеткен чыгымды - АКШ 2000 долларды өндүрүүнү сураган. Ал эстеликти даярдоого тапшырык келишими бар. Л.

айылда кадыр-барктуу адам болгондуктан, сөөк коюлган күнү эле анын жетилигине көп адамды чакырып куран окутууга туура келген. Ал үчүн үч уй, беш кой союлган, 150 000 сомго сатып алуу актылары бар. Калган азыктарга эсеп кылган эмес, бирок плов берилгенин, жаш жашылчалардан салаттар, боорсок, момпосуйлар, чай, кургатылган жемиштер, жаңгак, бадам коюлганын тастыктоочу күбөлөр бар. Доогер азыктардын орточо эсебин жана куран окутулганга келген адамдардын санын эсептеп, өзүнүн сарптоолорун 500 000 сомго аныктаган.

Л.Сагынов өзүнүн агасынын сөөгүн коюуга кеткен чыгымдарын өндүрүүнү сураган, анын көрсөткөнү боюнча АКШ жашаган жеринен бери кеткен сарптоосу, жол киреси – эки тарапка авиа чыптасынын суммасы АКШ 3000 доллары кеткен, жана дагы ал каза болгон адамдын АКШда жашаган, бирок жол киреге каражаттары жок эки жакын досторуна жол кирени, каза болгон адамдын алдында парзын аткарып АКШ 6000 долларын төлөп берген.

«Р» ЖЧКу каза болгон адам анда иштеп келгендиктен, анын үй-бүлөсүнө - туугандарына сөөк коюуга 100 000 сом материалдык жардам, күмбөзгө адамдарды жеткирүү үчүн автоунаа камсыздап бергендиктен, бензинге кеткен сарптоолор 100 000 сом, куран окутуу үчүн ресторандын ижарасына АКШ 5000 доллары, азыктардын теңине АКШ 2000 доллар суммасындагы каражаттар кеткендиктен, жогорудагылар менен байланышкан чыгымдарды өндүрүүнү сураган.

Аныктаңыздар, кайсы доо талаптары канааттандырууга жатат.

3-маселе

Н.Мухтаров «Электросталь» АКунда юрист болуп иштеген. Жетекчинин буйругу боюнча кызматтык иш сапарга Кара-Кол шаарына кызматтык автомашина менен кеткен. Жолдо АКунун автомашинасы менен «Мерседес» автомашинасынын ортосунда кагылышуу - жолдогу унаа кырсыгы болгон. Анын натыйжасында М. катуу запкы жеп, 80% эмгекке жөндөмдүүлүгүн жоготуп, өмүр бою 2-топтогу майып болуп калган. Бул кырсыктагы күнөөлү, жаран Л.Петровго тиешелүү «Мерседес» автомашинасын ишеним каты жок айдап бара жаткан жаран А.Кадыров болуп табылган. А. Кадыров соттун өкүмү менен соттолуп, эркинен ажыратылган. Н. Мухтаровдун эмгек акысы 40 000 сомду түзгөн, азыр ал вахтер болуп иштеп жатат, эмгек айлыгы 2000 сом.

Аныктаңыздар, эмгек же жарандык укуктарынын кайсы ченемдери колдонулат, зыян келтирилгендиги үчүн ким жоопкерчиликке тартылат,

сот доогердин пайдасына кайсы сумманы өндүрүшү керек.

4-маселе

Дюшеев министрликте айдоочу болуп иштеген. 2011-жылдын апрелинде конокко барып, турак үйдүн кирмесинин жанына автомашинаны түнкүсүн кароосуз калтырып койгон. Түнү белгисиздер капталдагы, алдыңкы айнектерди талкалап, капталдагы эшиктерди бузуп, машинанын ичиндеги буюмдарды уурдап кетишкен (Дюшеевдин сумкасын, курткасын). Кийин күнөөлүүлөр аныкталган, алар жаш өспүрүм балдар экен: 17 жаштагы - Асанов, 15 жаштагы - Султанов, 13 жаштагы - Кутмановдор. Министрлик сотко айдоочуга карата доо коюп, толук материалдык жоопкерчилик жөнүндө ал менен келишими бар айдоочудан залалды өндүрүүнү сураган. Ал иш бүткөндө автомашинаны гаражга койгон эмес, андыктан жогорудагы окуя болгон.

Доого каршы пикир берип, Дюшеев жаш өспүрүмдөрдөн жана алардын ата-энелеринен залалды өндүрүүнү сураган, анткени жазык иши козголуп, жазык жоопкерчилигине жаштары жетпегендиктен кыскартылган, т.а. реабилитацияланбаган негизде иш өндүрүштөн кыскарылган. Кылмыш менен келтирилген зыян күнөөлү жак тарабынан орду толтурулат. Иш 2011-жылы сотко түшкөн, чечим 2012-жылы чыккан.

Аныктаңыздар, иш сотко түшкөндө ишке катышуучу жактардын тобу; келтирилген залал үчүн жоопкерчиликти кимге жүктөш керек.

5-маселе

АКБ менен келтирилген зыянда ким жоопкерчиликке тартылат, эгерде автомашинанын менчик ээси аны адам айдап бара жатканда жанында болсо? Автомашинаны пайдаланууга тиешелүү түрдө жол-жоболоштурбай эле өткөрүп берүү бүтүмү жараксыз. Машинанын ээсинин көзүнчө аны башка адамга айдоого берүү ээлик кылуу укугун берүү болуп эсептелинбейт. Андыктан түздөн-түз зыян келтирүүчү ишке жоопкер тарабындагы өз алдынча талап койбогон (тарап) үчүнчү жак катары тартылышы мүмкүн, анткени ага регресстик тартипте жоопкерчилик жүктөлүшү мүмкүн (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 444, 456-б.б.).

6- маселе

Автомашинанын менчик ээси аны акы төлөөчү унаа турукка койгон. Кароолчу караңгыда бул автомашина менен өзүнүн жеке иштери менен кетип, анын кесепетинен ЖУКы болгон. Ким жана кандай негиздерде жоопкерчиликти тартат?

(келишим боюнча АКБгын пайдаланууда зыян келтирген сактоочу анын ээси катары эмес, Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 454-б. негизинде анын менчик ээсинин эркине каршы АКБгын мыйзамсыз колдонгон жак катары жооп бериши керек. Ал эми «мыйзамдуу» ээси ишке жоопкер тарабынан өз алдынча талап койбогон үчүнчү жак катары тартылышы мүмкүн).

Бөлөк окуя – автомашинанын ээси автомашинасын унаа турукка коюундесе орун жок экен. Ал кароолчу менен орун пайда болгондо автомашинаны унаа туруктун (жабык жана кайтарылган) аймагына айдап киргизип кой деп сүйлөшөт. Менчик ээси машинанын ичине ачкычын таштап, кароолчуга унаа турукка акчасын төлөп кетет. Автомашинаны белгисиз адамдар уурдап кетип, ЖУКыгын жазашып, зыян келтиришет.

Суроо:

Жабырлануучулардын алдында ким залал үчүн жоопкерчиликти тартат, негизденсиз, эмне үчүн.

7-маселе

«Манас» аэропортунда «Боинг» самолету учаарда авария болгон, андан жүргүнчүлөр ар кандай оордукта дене залалын тартышкан. Жабырлануучулар дарыланууга кеткен суммаларды өндүрүү, ден соолукка келтирилген зыянын ордун толтуруу жөнүндө доо коюшту. Жоопкерлер катары – камсыздандыруу компаниясын (жүргүнчү ташуу келишими боюнча), аба кемесинин ээси «Итек Эйр» компаниясын (ал самолеттун ээси эмес, лизинг келишиминин негизинде кемеге ээлик кылат), аба кемесин пайдалануунун жана кыймылдын коопсуздук эрежелерин бузгандыктары үчүн соттолгон экипаждын үч мүчөсүн көрсөтүшкөн.

Аныктаңыздар, залалдын ордун толтурууга милдеттүү жактарды.

8-маселе

Мишин сотко Ивкинге карата анын кесепетинен болгон ЖУКынын натыйжасында «Мерседес» автомашинасына келтирилген залалдын ордун толтуруу жөнүндө доо менен кайрылган.

1-кырдаал.

Доону негиздеп, «КыргызАВТОВАЗ» ААКунун адистеринин корутундусун берген, анда автомашинанын залалы 430 000 сомду түзөт деп көрсөтүлгөн. Ивкин доого каршы пикир берип, анда «Мерседес» машинасынын жаңы автокамдык бөлүктөрүнүн наркынын калькуляциясы эске алынган, бирок доогердин автомашинасына 15 жыл болгон деп көрсөткөн. Автомашинаны оңдоонун наркы бардык эски колдонулган автомашинанын наркына барабар.

2-кырдаал.

Соттук отурумда, доогер автомашинаны оңдогону аныкталган, бирок машинаны жеке адамдар квитанциясы жок оңдогон деп, аткарылган жумуштун наркын тастыктоочу далилдерди берүүдөн баш тарткан.

3-кырдаал.

Башка окуя, соттук отурумда доогер автомашинаны оңдобой эле, бузук абалы менен эле өтө төмөндөгү баага сатып жибергенин доогер белгилеген. Ал себепте божомол менен АКШ 5000 долларын албай калган.

Суроо:

Ордун толтурууга жаткан залалдын өлчөмүн кантип аныкташ керек?

9-маселе

Юрченко сотко Насыровага карата батирди суу каптаганда келтирилген залалдын ордун толтуруу жөнүндө доо менен кайрылган. Анда, жоопкерге таандык болгон жогорку кабаттагы батирден көптөн бери анын батирин суу каптап келген деп көрсөткөн. Доогерге 50 000 сом суммасындагы материалдык залал келтирилген.

Насырова доого каршы пикир берген, анда ваннанын астындагы түтүк жарылып кеткен, мында анын күнөөсү жок, күнөөлү бардык үйгө кирмеде түтүктөрдү алмашуучу, батирлерди техникалык тейлөөнү камсыздандырбаган “Рэм” ЖЧКдун башкармасы деп көрсөткөн. Анын күнөөсү жок болгондуктан залалдын ордун толтурууга ал милдеттүү эмес. Суракка алынган адистер – сантехниктер да түтүк качан жарылаарын адам билбейт, андыктан Насырованын күнөөсү жок деп көрсөтүшкөн.

Аныктаңыздар, залал үчүн ким жоопкерчиликти тартыш керек?

10-маселе

Турдиева сотко Кимге карата материалдык залалдын ордун толтуруу жана моралдык зыянды компенсациялоо жөнүндө доо менен айрылган. Анда төмөндөгү көрсөтүлгөн, Кимдин кесепетинен доогердин батирин суу каптаган, ага байланыштуу дубалга, шыпка, эмерекке жалпы суммасы 500 000 сом залал келтирилген. Турдиева жумуштан келип, окуяны көрүп, ага жаман болгондуктан тез жардам чакырылып, медиктер ага инсультту болтурбоо боюнча дарылоонун курсун жасашкан. Ал көпкө чейин бейтап баракчасы менен жүргөн. Моралдык зыяндын компенсациясын өндүрүүнү сураган.

Кандай жагдайларды сот аныкташы керек, моралдык зыяндын компенсациясын өндүрүү жөнүндө доо талабы канааттандырууга жатабы.

2-окуя. Соттук отурумда, суунун каптаганын себеби болуп, түтүк кошулган жерден түтүктүн жарылгандыгы болгон. Ал түтүктөрдүн кошулган жеринен жогору жерде жоопкердин түтүктөрү кошулган. Сот ишке катышууга үйдү техникалык тейлөө жүргүзүүчү “Теплый дом” ЖЧКун жана «Бишкекводоканал» АКун тарткан.

Суроо:

Моралдык зыяндын компенсациясын өндүрүү жөнүндө доо талабы үчүн бул жагдайлар кандай мааниге ээ?

11-маселе

Кадыров Бишкек шаардык финансы полициясынын башкармалыгы менен КР Кылмыш-жаза кодексинин 180-б. 1-б. боюнча айыпталуучу болуп тартылган, андан кийин соттун өкүмү менен акталган. Жазык жоопкерчилигине мыйзамсыз тартылгандыгы үчүн ал азап чеккен. Сотко Бишкек шаардык финансы полициясынын башкармалыгына, тергөөчү Ташматовго карата залалдын ордун толтуруу жөнүндө талап менен кайрылган. Анда, ал жакшы төлөөчү жумушун жоготконун көрсөтүп, айына 40000 сом эмгек акы жөнүндө маалымдама берген. Андыктан ал бүгүнкү күнгө чейин жумушка орношо албай жаткандыктан, тергөөдө жана сотто болгон бардык убакыттан берки (16 ай) эмгек акысын өндүрүүнү сураган, ал эми өкүм чыккандан кийин бүгүнкү күнгө чейин дагы 8 ай.

Анын ден – соолугу начарлаган, азыр ал жогорку тобокелдик гипертоникалык оорусу менен ооруп жатат, эки жолу дарылануудан өткөн, ага 50 000 сом короткон.

Анын үй-бүлөсү – никеси бузулган, кызы энеси менен жашап калган. Анын себеби дене жана адептик запкы тартуу болгон. Ал адвокаттык кызмат көрсөтүүгө өлчөмү 100 000 сом сарптоолорду кетирген, ал жөнүндө квитанциялары бар. Жоопкерден мүлктүк залалды өндүрүүнү жана моралдык зыянды 100 000 сом өлчөмүндө компенсациялоону сураган.

Доого каршы Бишкек шаардык финансы полициясынын башкармалыгы төмөндөгүлөрдү көрсөткөн, адвокаттын кызмат көрсөтүүсү өтө жогору, 3000 сом өндүрсө болот. Доогер кандай материалдык байгерликтер бузулганын, эмненин негизинде ал моралдык зыянды компенсациялоону көрсөткөн эмес жана далилдеген жок. Никени бузуунун материалдарына караганда, ажырашуунун себеби болуп М.Ткачевдун спирт ичимдиктерин кыянат пайдалангандык жана акыркы мезгилде анын кесепетинен чатактар көбөйгөндүк болгон. Мындан тышкары, башкармалыктын запкы чегүүгө алып келгендикте күнөөсү жок. Ишмердүүлүк ишиндеги өнөгү Сыдыковдун арызы боюнча иш козголгон, алар козгоого жана териштирүүгө милдеттүү болчу. Кадыровдун күнөөсү далилденбегендиктен, Сыдыков күнөөлү, жоопкерчиликти ал тартышы керек. Гипертоникалык оору менен бардыгы ооруйт, андыктан Башкармалык дарылоону төлөөгө милдеттүү эмес. Жумушу боюнча, ал жумуш ордуна кайра орношууга укуктуу, мындан тышкары ал кетпөө жөнүндө кол кат чарасында болгон, ишмердүүлүк иши менен алек болгон, т.а. жашоо каражаттарынан ажыратылган эмес. Доогерге адептик запкы тартууну келтирилген фактысы, алардын жазык жоопкерчилигине тартуу менен себептүү байланышы далилденген жок. Доону канааттандыруудан баш тартууну сураган.

Суроо:

Сот кандай чечим кабыл алышы керек?

Чечимдин корутунду бөлүгүн түзүңүз.

12-маселе

Петров эмгектик милдеттерин бир нече жолу аткарбагандыгы үчүн жумуштан бошотулган. Соттун чечими менен жумуштан бошотуу мыйзамсыз деп табылып, Петров жумушка кайра орноштурулган. Петров 500 000 сом өлчөмүндөгү моралдык зыянды компенсациялоону сурап, жумуштан бошотуунун туюндурмасы анын ишкер беделин бузган. Жумуштан бошотуунун өзү ага дене запкысына алып келген, анын ден-соолугу начарлаган. Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 19, 274, 277-б.б. ылайык иш берүүчү ушул Кодексте, мыйзамдарда жана башка ченемдик укуктук актыларда белгиленген тартипте жана шарттарда моралдык зыянды компенсациялоого милдеттүү; иш берүүчүнүн туура

эмес иш-аракети же аракетсиздиги менен кызматкерге келтирилген моралдык зыян, кызматкерге акчалай түрдө эмгек келишиминин тараптарынын макулдашуусу менен аныкталган өлчөмдө толтурулат.

Суроо:

Доо талаптары канааттандырууга жатабы?

13-маселе

Д. банк кызматкери болуп иштеген, стресстик абалда көпкө отургандыктан, психикалык жактан өзүн кармай албаган туруксуз болуп калган. Бир жума ал үйдө отурган, сегизинчи күнү максатсыз көчөлөр боюнча басып калган.

Күтүлбөгөн жерден жолдогу транспорттук кыймылга көңүл бурбай, жолдон өтө баштайт. П. аттуу жаран бул учурда жолдун чети менен ат үстүндө кетип бараткан. Д.нын кескин кыймылынан улам ат коркуп, П.ны ыргытып, өзү келе жаткан автобустун алдында калат. Ат өлөт, П.нын буту сынат.

1. П.нын аты өлгөндүгү үчүн Д. жоопкерчилик тартабы?
2. П.га (оорукананын акысы, дарылануу) келтирилген зыян үчүн Д. жоопкерчилик тартабы ?
3. П.га жана / же анын атына келтирилген зыян үчүн Д.нын жумуш берүүчүсүн жооптуу деп эсептейсизби?
4. Сиз талашты кандай чечет элениз?

14-маселе

Эркин 16 жашта. Анын ата -энеси 2 жыл мурун ата -энелик укуктарынан ажыратылган. Эркин дүкөндө кароосуз калган машинаны уурдап, айдап кеткен. Көчөдөн өтүп бара жатып, светофордун кызыл жарыгына карабастан кызматтык иштери боюнча шашып, көчөдөн өтүп бараткан Уланды сүзүп кеткен. Уландын денесине оор залал келтирип, экинчи топтогу майып катары таанылган. Улан Эркинге ден соолугуна зыян келтирилген зыянды төлөп берүү талабы менен сотко кайрылган.

Эркиндин автотранспорт каражатын урдоо жана жол кырсыгы үчүн күнөөсү соттун өкүмү менен белгиленген.

1. Улан Эркинге доо кое алабы?
2. Сот жоопкерчиликти Эркиндин ата –энесине жүктөй алабы?
А) эгерде алар ата -энелик укуктарынан ажыратылса;
Б) эгерде алар ата -энелик укуктарынан ажыратылбаса.
3. Уурдалган унаанын айдоочусу кооптуу булактын ээси катары кароосуз калган унаа үчүн жоопкерчилик тартабы?

4. Сот тарабынан Улан жолдун кызыл жарыгында жолдон өткөндүгү эске алабы?

5. Улан кимге доо кое алат?